Леонтій Войтович,
д. і. н., проф. (Львівський національний університет ім. І. Франка, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Україна).

ІТАЛІЙСЬКІ ВІЙНИ КІНЦЯ XV – XVI СТОЛІТТЯ – ВАЖЛИВИЙ ЕТАП ЕВОЛЮЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ СПРАВИ

Так як продовжується гостра дискусія між прихильниками ідеї *воєнної революції* (military revolution) чи *порохової революції*, які вважають, що перетворенння напротязі пізнього середньовіччя і ранньомодерної доби, які призвели до заміни лицарських армій професійними найманими арміями, були наслідком "порохової революції", тобто появи вогнепальної зброї, та їх опонентів, які вважають, що поява професійних найманих армій була результатом еволюції військової справи, викликаної кризою лицарського війська[1], дослідження італійських війн кінця XV – XVI ст. залишається актуальним. В українській історіографії ця проблема майже не зачіпалася[2].

На кінець XV ст. італійські землі досягли апогею свого економічного розвитку, значно випереджаючи інші частини Європи. Італійські товари не відчували конкуренції на європейських ринках, італійські банкіри виступали кредиторами англійських і французьких королів. Розвитку італійських земель не заваджала навіть наявність кількох десятків держав, які трансформувалися з міських комун та республік у олігархічні монархії та деспотії, правлячі династії котрих купляли собі у імператорів феодальні титули[3]. Після Лодійського миру 9 квітня 1454 р. підтримувався більш-менш стійкий баланс. Дрібні володарі

[1] Див.: Войтович Л. Професійні наймані армії: результат "порохової революції" чи еволюції військової справи? *Воєнно-історичний вісник*. Київ, 2016. № 3 (21). С. 5–11.

[2] Куцин М.М. Проблема кризи західноєвропейського лицарського війська XIV–XV ст. у сучасній історіографії. *Аналітично-інформаційний журнал "Схід"*. № 7(107). Донецьк, 2010. С. 92–97; Кривизюк Л. Криза лицарства і початки формування професійного війська. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 20. Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 2011. С. 369–376; Мацюк І. Становлення Європейських професійних армій: Скопітарії, петріналії й аркебузири. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Історичні науки"*. 2016. Вип. 25. С. 201–207; *Maciuk I*. The first professional formations in Medieval Armies. *Tractu temporis. Ludzie-Regiony-Fakty* / dedykowana T. Nowakowi; red. T. Grabarczyk, A. Kowalska-Pietrzak. Łódź: Wydanie Uniwersytetu Łódzkiego, 2017. S. 186–196.

[3] З числа цих держав виділялися своєю активністю на півночі – Савойя, Генуя, Мілан і Венеція, в центральній частині півострова – Флоренція, Папська область, Урбіно, Мантуя, Феррара, Ріміні, Болонья, Арче, Модена і Сієна, на півдні – Неаполітанське королівство і Сицилія.

перемістили свої зусилля у облаштування власних дворів, змагаючись у пишності і числі знаменитих людей у своєму оточенні. Цей баланс вміло підтримував флорентійський банкір і тиран, а заодно і цінитель мистецтва, поет, меценат і сибарит **Лоренцо Медічі** (1449–1492), прозваний Пишним[4].

На північному заході італійських земель на франко-італійських кордонах знаходилася **Савойя** – графство з центром у Шамбері[5], через землі якого пролягали шляхи до Італії. У 1416 р. граф Амадей VIII отримав герцогський титул від імператора Сигізмунда Люксембурга[6]. У 1418 р. по вигасненню п'ємонтської гілки Савойської династії до Савойї було прилучено П'ємонт. Одночасно герцог купив Верчеллі. Посилаючи Сігізмунду допоміжні контигенти проти гуситів, Амадей VIII отримав у лен графство Геную у 1422 р. Воюючи у 1426–1428 рр. на стороні Венеції проти Мілана, Савойя розширила свої кордони у Ломбардії. У 1433 р. герцог виступив проти маркіза Монферрату. Далі було укладено з Міланом мир на 80 років. Досить несподіваним виявився відхід Амадея VIII у 1434 р. у монастир, але діяльний політик невдовзі повернувся і у 1439 р. на Базельському соборі був обраний антипапою Феліксом V. Савойя вміло балансувала між сильнішими сусідами, вступаючи у союзи з Генуею (1441 р.), Бургундією (1443) чи Неаполем проти Мілану (1465). Зблизившись з французьким королем Людовиком XI, Савойя у 1467 р. розв'язала війну з Монферратом. Герцог Карл I навіть викупив права на Кіпрське королівство (1485). З кінця XV ст. Савойя знову тісно зблизилася з Францією. Цьому сприяла та обставина, що герцог Орлеанський, а потім король Людовик XII доводився зятем герцогу Філіпу II. Торговельно-економічні зв'язки Савойї з Францією теж були визначальними[7]. Але, коли їх інтереси розходилися з інтересами Франції, герцоги Савойї знову згадували про свої зв'язки з Священною Римською імперією[8].

Генуя, ще недавно процвітаюча республіка, яка контролювала торгівлю Візантійської імперії та Кіпрського королівства, з потужними

[4] Див.: Cloulas I. Wawrzynic Wspaniały. Warszawa, 1958; Bigi E. Scritti scetti di Lorenco de Medici. Torino, 1965; Cesati F. I Medici, storia di una dinastia europea. Firenze, 1999; Donne G. D. Lorenco il Magnifico e il suo tempo. – Roma, 2003; Walter I. Lorenco II Magnifico e il suo tempo. Roma, 2005; Unger M. J. Magnifico: The Brilliant Life and Violent Times of Lorenco de Medici. New York, 2008; Стратерн П. Медичи. Крестные отцы Ренесанса. Москва, 2010.

[5] З 1563 р. столицею став Турин.

[6] Герцоги Савойї і П'ємонта: Амадей VIII (граф з 1391, герцог у 1416–1434), Луїджі I (1434–1465), Амадей IX Щасливий (1465–1472), Філіберт I Мисливець (1472–1482), Карл I Воїн (1482–1490), Карл II (1490–1496), Філіп II (1496–1497), Філіберт II Красивий (1497–1504), Карл III Добрий (1504–1553), Емануїл Філіберт I Залізна Голова (1553–1580).

[7] Див.: Ricchiardi E. Stemmi e Bandiere del Piemonte. Torino, 1906; Brondy R., Demotz B., Leguay J.-P. Histoire de Savoie. La Savoie de l'an mil á la Réforme, XI-e – début XVI-e siécle. Paris, 1984; Cognasso F. I Savoia. Milano, 1999; *Demotz B.* Le comté de Savoie du XI-e au XV-e siécle. Genéve, 2000; Barbero A. Il Ducato di Savoia. Administrazione e corte di uno Stato franco-italiano. Roma–Bari, 2002; Colli G. Storia di Torino. Torino, 2002; La grande storiadel Piemonte. Vol. 1–5. Firenze, 2006.

[8] Сказкин С.Д. Международные отношения в Европе в конце XV и первой половине XVI в. *Сказкин С.Д. Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в средние века.* Москва, 1981. С. 155.

факторіями Галата і Пера у Константинополі, укріпленими портами на чорноморському (Монкастро, Сіноп, Самсун, Самастра, Боспоро), азовському (Тана) та туніському (Табарка) побережжях, "капітанством Готія" у Криму: Каффа, Солдайя (Судак), Чембало (Балаклава), Луста (Алушта), Партеніте (Партеніти), Горзоуїум (Гурзуф), Сикита (Нікіта), Ялта, Оріанда, Музахорі (Місхор), Лупіко (Алупка), Форі (Форос), з островами Корсіка, Лесбос, Хіос і Самос, факторіями на Сардинії, переживала складний період своєї історії. Османська експансія, яка стискала у свої обійми Візантійську імперію та Кіпрське королівство, знищила всі досягнення Генуї. Не допомогли і спроби налагодити нормальну торгівлю з османами, які певний час дозволяли утримувати старі позиції. Внутрішня боротьба за владу між кланами, яка відбивалася частою зміною дожів[9], французька (1458–1461, 1499–1507, 1507–1512, 1513, 1515–1522, 1522–1528) та міланська (1464–1478, 1488–1499) окупації у найбільш відповідальні періоди призвели до того, що проблеми оборони опорних пунктів республіки були перекладені на плечі банку св. Георгія і купецьких корпорацій. Тому навіть такі добре укріплені фортеці як Кафа (обнесена 12-метровими стінами з 26 вежами) та Солдайя мали невеличкі гарнізони. Після падіння Константинополя у 1453 р. більшість генуезьких володінь були втрачені. 5 червня 1475 р. здалася Кафа. Солдайя та Тана були взяті штурмом. Так само були втрачені інші володіння. Останнім впав Хіос у 1566 р. З 1528 р. було запроваджено дворічне перебування на уряді дожа. Це трохи зменшило внутрішні протиріччя, але у континентальній політиці доводилося маневрувати між Міланом та Савойєю, загравати з папою, Неаполітанським королівством і, навіть, маркізами Монферрату і Салуццо[10].

Міланське герцогство часів династії Сфорца[11] залишалося однією з найпотужніших держав на італійських землях, яка займала більшість

[9] Дожі Генуї: Іскардо Гварко (1436), Томазо Кампофрегосо (1436–1442), Рафаель Адорно (1443–1447), Барбаро Адорно (1447), Джіано I Кампофрегосо (1447–1448), Луїджі Кампофрегосо (1448–1450, 1461–1462, 1463), П'єтро Кампофрегосо (1450–1458), Просперо Адорно (1461), Спінетта Кампофрегосо (1461), Паоло Кампофрегосо (1462, 1464, 1483–1488), Батіста II Кампофрегосо (1478–1483), Паоло де Нові (1507), Джіано II Кампофрегосо (1512–1513), Оттавіо Фрегосо (1513–1515), Антоніо II Адорно (1522–1527), Оберто Луччано Катанго (1528–1531), Батіста Спінола (1531–1533), Батіста Ломелліні (1533–1535), Хрістофоро Грімальді Россо (1535–1537), Джованні Батіста Доріа (1537–1539), Джан-Андреа Джустініані (1539–1541), Мокардо Каттанео делла Вольта (1541–1543), Андреа Центуріон-П'єтрасанта (1543–1545), Джованні Батіста Форнарі (1545–1547), Бенедетто Джентіле Певере (1547–1549), Гаспар Бразеллі-Грімальді (1549–1551), Лука Спінола (1551–1553), Джакопо Промонтаріо (1553–1555), Агостіно Пінелло Ардіменте (1555–1557), П'єтро Джованні Ч'явіко Чібо (1557–1558), Джіроламо Вівальді (1559–1561).

[10] Див.: Donaver F. La storia della repubblica di Genova. Genova, 1975; Benvenuti G. Storia della repubblica di Genova. Milano, 1977; Costantini C. La repubblica di Genova. Torino, 1988; Republica di Genova. Milano, 1999; Epstein S. A. Genoa and the Genoese, 956–1528. London, 2002; Ballison K. T. Genoa and the Sea: Policy and Power in an Early Modern Maritime Republic. Waschington, 2005; Войтович Л. Формування кримськотатарського народу. Вступ до етногенезу. Біла Церква, 2009. С. 150–157.

[11] Міланські герцоги: Франческо Сфорца (1460–1466), Галеаццо I Марія (1466–1476), Джан Галеаццо II (1476–1494), Лодовіко Моро (1494–1500), Франческо II Марія (1521–1525, 1529–1535).

території Ломбардії, частину П'ємонту та Лігурії з багатими містами Мілан, Алесандрія, Асті, Бергамо, Борміо, Брешія, Верона, Верчеллі, Вінченца, Каррара, Комо, Крема, Кремона, Лоді, Нові, Парма, П'янченца, Реджо, Сангіна, Тортона, Тренто і Фельтре. Виробництво зброї (знамениті міланські доспіхи, які закривали всі частини тіла, з шоломами типу *гран-бацинет* та *армет*), вороніння сталі (дешевий спосіб захисту металу від корозії у порівнянні з позолотою, посрібленням чи поліруванням, який досягався покриттям тонкою плівкою шляхом взаємодії металу з повітрям на вогнетривкому розжареному древесному вугіллі і дозволяв отримувати стійкі синюваті, сірі, чорні та коричневі кольори), виробництво шовкових, вовняних, бавовняних і лляних тканин та ювелірні вироби забезпечували широкий експорт і надходження до державної скарбниці. Це дозволяло утримувати постійні наймані контигенти і будувати потужні фортеці. Але чи не найбільш вражливим фактором залишалася внутрішня боротьба серед правлячого клану. Міланські герцоги тримали також герцогство Барі на території Неаполітанського королівства та інші дрібніші володіння в італійських землях[12].

Венеція, аристократично-олігархічна республіка св. Марка[13], попри зростання османської загрози (у лютому 1430 р. султан Мурад II взяв штурмом Фессалоніки – найбільший порт на Егейському морі, який належав Візантії, у 1475 р. були втрачені Тана на Азовському морі і Провато у Криму), залишалася однією з найпотужніших італійських держав. Вона значно розширила континентальні володіння, приєднавши Падую, Тревізо та Істрію, Фріуль (1421), міланські Брешію і Бергамо (1428), Крему (1448), утримуючи більшу частину далматинського побережжя, герцогство Кандію, о. Корфу (з 1401 р.), ряд важливих островів у Єгейському морі та територію колишнього Кіпрського королівства (з 1489 р.). Венеція далі утримувала монополію на торгівлю прянощами та іншими східними товарами, імпорт знаменитого венеційського скла та дзеркал і предметів розкоші. Республіка пильно слідкувала за внутрішньоіталійськими подіями і все активніше втручалася в них, використовуючи перш за все всі промахи та втрати старих конкурентів: Флоренції, Генуї, Пізи та Мілану. Накоплені ресурси дозволяли республіці наймати найуспішніших кондотьєрів[14].

[12] Див.: Ady C. M. History of Milan under the Sforza. London, 1907; Visconti A. Storia di Milano. Milano, 1952; Bosisio A. Storia di Milano. Milano, 1958; Santoro C. Gli Sforza. Varese, 1977; Castalano F. Gli Sforza tra la Francia e Machiavelli. Milano, 1981; Wise T. The Wars of the Roses. Oxford, 1983; Stella D. La Stato di Milano in etá spagnola. Torino, 1987; Storia di Milano. Bd. 7. L'etá sforczesca dal 1450 at 1500 / Ed. Aldo de Maddalena. Roma, 1995.

[13] Дожі Венеції: Паскуале Маліп'єро (1457–1462), Крістофоро Моро (1462–1471), Ніколо Троно (1471–1473), Ніколо Марчелло (1473–1474), П'єтро Моченіго (1474–1476), Андреа Вендрамін (1476–1478), Джованні Моченіго (1478–1485), Марко Барбаріго (1486–1501), Леонардо Лодерано (1501–1521), Антоніо Грімані (1521–1523), Андреа Грітті (1523–1538), П'єтро Ландо (1539–1545), Франческо Донато (1545–1553), Марк Антоніо Трівізані (1533–1534), Франческо Він'єр (1554–1556), Марко Пріулі (1556–1559).

[14] Див.: Battistelli A. La republica di Venezia. Venezia, 1897; Kretschmayr H. Geschichte von Venedig. Bd. 1–2. Gotha, 1920; Кубе А. Н. Венецианское стекло. Петроград, 1923; Beltrami L. Storia della

Флоренція, прогнавши Медічі[15], переживала кризу і ледь не стала легкою здобиччю папського кондотьєра **Чезаре Борджіа (13.09.1475–12.03.1507)**, який "збирав" герцогство Романью, відбившись завдяки стійкості *гонфалоньєра республіки* П'єтро Содеріні (1498–1512), який орієнтувався на Францію, що привело до реставрації тих самих Медічі, які стали ще й французькими герцогами де Немур. За цих умов Флоренція намагалася впливати на всі події на півострові, далі кредитувати європейських монархів і відчайдушно боронила свої порти на Середземному морі, вирвані великою ціною у сусідів[16]. У самому місті вирувала боротьба між *товстими* цехами, орієнтованими на експорт, і *худими* цехами, які готували сировину для *товстунів*, та боротьба амбіцій лідерів, які втягували у внутрішні проблеми сусідів та іноземців. Найбільшою проблемою була необхідність утримувати дорогі війська кондотьєрів, які вимивали всі фінанси, які поповнювалися завдяки бурхливому економічному розвитку. Орієнтація на кондотьєрів залишалася найбільш вражливою стороною військової діяльності Флоренції, яка нівелювала успіхи Медічі у інших сферах.

Папська область була перетворена амбіціями пап[17] і жорстокістю їх

popolazione di Venezia. Cedam, 1950; Cessi R. Politica ed economica di Venezia nel Trecento. Roma, 1952; Idem. La republica di Venezia e il problema Adriatico. Napoli, 1953; Leicht P. S. Le colonie veneziane. *Rivista di storia del diritio italiano*. Vol. 25. 1953. P. 35–39; Luzzato G. Studi di storia economica veneziana. Padova, 1954; Dudan B. Il dominio veneziano di Levante. Bologna, 1938; Bailly A. La republique di Venize. Paris, 1946; *Grousset R.* L'empire de Levant. Paris, 1946; Соколов Н. П. Образование Венецианской колониальной империи. Саратов, 1963; Norwich J. J. A history of Venice. London, 1982.

15 Лоренцо Пишний (1449–1492) правив у 1469–1492 рр., його брат Джуліано ді П'єтро (1453–1478) був співправителем у 1469–1478 рр. Син Лоренцо П'єтро (1471–1503) був позбавлений влади у 1494 р. Його брат Джуліано (1479–1516) відновив правління родини (1512–1513), а потім закінчив як французький герцог де Немур (1515). Їх брат Джуліо (1478–1534) став кардиналом, а потім папою Климентом VII (1523–1534). У 1513 р. номінальним правителем Флоренції став син П'єтро Медічі – Лоренцо II (1492–1519). У 1524–1527 рр. номінальним правителем Флоренції був бастард Джуліано – кардинал Іпполіто Медічі (1511–1535). Син Лоренцо II Медічі – Алесандро (1511–1537) повернув Флоренцію у 1530 р., а у 1532 р. отримав титул герцога. Його змінив у 1537 р. представник бічної гілки Козімо I (1519–1588), який у 1569 р. отримав титул великого герцога Тоскани.

16 Див.: Bertini F. Piccola storia di Firenze dalla sua origine fino al principio dominazione Medicea. Florenze, 1898; Barbadoro R. Le finanze della Republica fiorentina. Firenze, 1929; Young G. F. The Medici. New York, 1930; Schevill F. History of Florence from the founding of the city through the renaissance. New York, 1936; Idem. The Medici. New York, 1949; Gutkind C. S. Cosimo de Medici. Pater patriae. Oxford, 1938; Гуковский М. А. Заметки и материалы по истории рода Медичи. *Ученые записки Ленинградского ун-та*. № 39. Ленинград, 1939. С. 162–190; Masi G. Studi delle colonie fiorentine all'estero (sec. XV–XVI). Milano, 1941; Panella A. Storia di Firenze. Firenze, 1949; Brucker G. A. The Medici in the forteenth century. *Speculum*. Vol. 32. 1957. Nr. 1. P. 1–26; Andrieux M. Les Médicis. Paris, 1958; Roover R. de. The rise and decline of the Medici bank. Cambridge Mass., 1963; Рутенбург В. Н. Итальянские коммуны XIV–XV вв. Москва–Ленинград, 1965; Albertini R. Firenze dalla republica al principato. Storia e coscienza politica. Torino, 1970; Antonetti P. Histoire de Florence. Paris, 1983; Bruchar G. Florence. The Golden Age, 1138–1737. San-Fransisco, 1998; Najemy J. M. History of Florence: 1200–1575. Blakwell, 2006; Aetusi L. Firenze araldica. Firenze, 2006; Стратерн П. Медичи: крестные отцы Ренесанса. Москва, 2010.

17 Римські папи: Євгеній IV (Габріеле Кондульмер, 1383–1447) (1431–1447); Бенедикт XIV (Жан Кар'є, + 1437) – останній авіньйонський папа (1433–1437), Фелікс V (герцог Амадей VIII Са-

кондотьєрів у постійну зону воєнних дій. Тільки **Пій II** (Еней Сільвіо Пікколоміні) марно намагався об'єднати Західну Європу для хрестового походу з метою визволення від турків Константинополя. Інші просто тратили нагромаджені кошти, наймаючи кондотьєрів для відвоювання втрачених попередниками територій. Князі Орсіні, визнані вожді партії *гвельфів*, відважні кондотьєри та інтригани, боролися проти пап Сікста IV та Олександра VI, очолені кардиналом Джованні Батіста Орсіні (+ 1503), і врешті добилися статусу герцогів Брацціано. Їх вічні противники князі Колонна, визнані вожді партії *гібелінів*, не менш знамениті кондотьєри, прославилися у Італійських війнах на службі у імператора та іспанського короля. Їх родові володіння Паліано (у 1519 р.) та Загароло (у 1556 р.) отримали статус герцогств. Відчайдушні спроби сина папи Олександра VI Чезаре Борджіа трансформувати Папську область у власне герцогство провалилися і клан Боржіа втратив у Італії все[18].

Дрібні сеньйорії утворили переважно кондотьєри, добиваючись визнання і титулів. Нащадки Бонконте Монтефельтро (+ 1241), який отримав у 1234 р. титул графа Урбіно, теж кондотьєри, добилися перетворення цього незначного гірського міста у папський вікаріат (1404), а відтак у герцогство **Урбіно**[19]. Монтефельтро володіли герцогством до вигаснення роду у 1508 р. (у 1285–1304, 1369–1375 рр. папам вдавалося повернути це володіння під свій контроль, а у 1502–1503 рр. Чезаре Борджіа захопив Урбіно, приєднавши його до герцогства Романьї)[20],

войський, 1383–1451, антипапа (1439–1449); Миколай V (Томазо Парантучелі, 1397–1455) (1447–1455); Калікст III (Альфонсо ді Боржіа, 1378–1458) (1458–1464); Пій II (Еней Сільвіо Пікколоміні, 1405–1464) (1458–1464), Павло II (П'єтро Барбо, 1417–1471) (1464–1471); Сікст IV (Франческо делла Ровере, 1414–1484) (1471–1484); Інокентій VIII (Джанбатіста Чібо, 1432–1492) (1484–1492); Олександр VI (Родріго Борджіа, 1431–1503) (1492–1503); Пій III (Франческо Нані Тодескіні-Пікколоміні, 1439–1503) (1503); Юлій II (Джуліано делла Ровере, 1443–1513) (1503–1513); Лев X (Джованні Медічі, 1475–1521) (1513–1521); Адріан VI (Адріан Флоренсзоон Буйєнс ван Утрехт, 1459–1523) (1522–1523); Климент VII (Джуліо Медічі, 1478–1534) (1523–1534); Павло III (Алесандро Фарнезе, 1468–1549) (1534–1549); Юлій III (Джованні Марія Чоккі дель Монте, 1487–1455) (1550–1555); Марцел II (Марчело Червіні (1501–1555) (1555); Павло IV (Джанп'єро Караффа, 1476–1559 (1555–1559); Пій IV (Джованні Анжело Медічі, 1499–1565) (1559–1565).

18 Див.: Paschini P. I Colonna. Roma, 1955; Collona G. B. Gli Orsini. Mailand, 1955; Packe M. Orsini. Boston, 1957; Celleti V. I Colonna, principi di Paliano. Milano, 1960; Celletti V. Gli Orsini di Bracciano. Roma, 1963; Kowalski J. W. Poczet papieży. Warszawa, 1985; Gelmi J. I Papi. Milano, 1986; Fischer-Wollpert R. Leksykon papieży. Kraków, 1990; Borgese C. Delle famiglie siciliane nobili e illustri vissute in Polizzi tra XII-e il XIX secolo. Palermo, 1998; Fuhrmann H. Die Päpste. München, 1998; I Papi. Venti secoli di storia. Vaticana, 2002; Rendina C. Le grandi famiglie di Roma. Roma, 2004; Majanlahti A. Guida compella alle grandi famiglia di Roma. Milano, 2005; Monge R. Das grose Buch der Päpste. Kösel, 2007; Duffy E. Święci i Grzesznicy – Historia Papieży. Warszawa, 2007; Грегоровиус Ф. История города Рима в Средние века (от V до XVI столетия). – Москва, 2008.

19 Див.: Ugolini F. Storia dei conti e duci d'Urbino. Florence, 1859; Rossi M. I montefeltro nel periodo feudale della loro signoria (1181–1375). Urbania, 1957; Franceschini G. Saggi di storiamontafeltresca e urbinate. Selci Umbra, 1957; Idem. I Montefeltro. Milano, 1970; Marchini G. Il Palazzo Ducale di Urbino. *Rinascimento*. A. IX (1958). Nr 1. P. 43–78; Moranti L. Bibliografia urbinate. Firenze, 1959.

20 Правителі Урбіно з родини Монтефельтро: Боконте да Монтефельтро (1234–1241), Монтефельтрано (1242–1255), Гвідо (1255–1285), Федеріго I (1304–1321), Гвідо II, Галасо і Нальфо (1321–1360), Федеріго II (1360–1363), Антоніо (1363–1404, під контролем папи 1369–1375),

коли воно перейшло до їх родичів делла Ровере (у 1516–1517, 1517–1519 рр. герцогством володів Лоренцо II Медічі) до вигаснення і цього роду у 1625 р.[21].

Подеста Луїджі Гонзага (1267–1360) у 1328 р. захопив владу у **Мантуї**[22], а далі, його нащадки, маневруючи між Міланом та Венецією і наймаючись як кондотьєри до сильніших володарів, тримали Мантую спочатку як *народні капітани*, з 1432 р. – як маркізи, а з 1530 р. – герцоги. Вони володіли також Новеларою (з 1360 р.), Кастільйоне і Сольферіно (з 1478), Соббіанетою (з 1478), Весковадо (бл. 1485) і Боццоло (з 1496 р.), а у 1536 р. стали ще й маркграфами Монферрату[23].

Старовинна лицарська родина д'Есте захопила владу у **Феррарі** у 1264 р. спочатку як папські вікарії, з 1361 р. – як маркграфи, а з 1450 р. – як герцоги (у 1452 р. вони стали герцогами Модени і Реджо)[24] і тримала обидва герцогства до свого вигаснення у 1597 р.[25]

Інші кондотьєри Малатести стали сеньйорами **Ріміні, Фано і Чезени**. Малатеста починали як подеста у різних італійських комунах: Малатеста де Верукьо (+ 1312) був подеста Ріміні. Його старший син Джованні (+ 1304) – подеста Пезаро (з 1294), а молодший Паоло (+ 1285) – подеста Флоренції. Їх племінник Галеотто (1299–1385) став сеньйором Ріміні, Фани, Чезени і Асколі. Його наступники прославились як папські та венеційські кондотьєри, при цьому зберігаючи

Гвідантоніо (1404–1443), Оддантоніо (1443–1444), Федеріго III (1444–1482), Гвідобальдо (1482–1502, 1503–1508).

21 Правителі Урбіно з родини делла Ровере: Франческо Марія I (1508–1516, 1517, 1521–1538), Гвідобальдо II (1539–1574).

22 Правителі Мантуї з родини Гонзага: Луїджі I (1328–1360), Гвідо (1360–1369), Луїджі II (1369–1382), Джан Франческо I (1382–1407), Джан Франческо II (1407–1444), Луїджі III Турок (1444–1478), Федеріго I (1478–1484), Джан Франческо III (1484–1519), Федеріго II (1519–1540), Франческо I (1540–1550), Гульєльмо (1550–1587).

23 Див.: Fochessati G. I Gonzaga di Mantova. Milano, 1912; Torelli P. L'archivo Gonzaga di Montova. Bologna, 1920; Brinton S. The Gonzage, lords of Mantua. London, 1927; Murgia A. I Gonzaga. Milano, 1972; Coniglio D. I Gonzaga. Varese, 1973; Amadei G., Marani E. I Gonzaga a Mantova. Milano, 1975; Idem. I ritratti gonzagheschi della collezione di Ambras. Mantova, 1980; Tamalio R. La Memoria dei Gonzaga. Repertorio bibliografico gonzaghesco (1473–1999). Firenze, 1999; Brunelli R. I Gonzaga con la tonaca. Ciliverghe, 2005; Idem. I Gonzaga. Quattro secoli per una dinastia. Mantova, 2000; Malacarne G. Gonzaga. Genealogie di una dinastia. Modena, 2010; Brown C.M., Tosetti Grand P. I Gonzaga di Bazzolo. Mantova, 2011.

24 Див.: Frizzi A. Memoire per la storia di Ferrara. Ferrara, 1848; Antolini C. Il domonio estense in Ferrara. Ferrara, 1896; *Pasquazi B.* Rinascimento ferrarese. Caltanissetta, 1957; Chledowski K. Dwór w Ferrare. Warszawa, 1958; Chiappini L. Gli Estensi. Milano, 1969; Rossi B. Gli Estensi. Milano, 1972; Gundersheimer W. L. Ferrara: The style of the Renaissance despotism. Princepton, 1973; Бернадская Е. В. Синьория и гуманистическая культура: по материалам Феррары XIV–XV вв. *Проблемы культуры итальянского Возрождения.* Ленинград, 1979. С. 18–30; Dean T. Land and Power in Late Medieval Ferrare: The Rule of the Este, 1350–1450. Cambridge, 1987; Ducato di ferrara. Milano, 1999.

25 Правителі Феррари з родини д'Есте: Обіццо II (1264–1293), Аццо VIII (1293–1308), Альдобрандіно II (1308–1326), Обіццо III (1317–1352), Ніколо I (1317–1335), Альдобрандіно III (1393–1441), Ніколо II (1361–1388), Альберто (1388–1393), Ніколо III (1393–1441), Леонелло (1441–1450), Борсо (1450–1471), Ерколе I (1471–1505), Альфонсо I (1505–1534), Ерколе II (1534–1559), Альфонсо II (1559–1597).

Ріміні, Фано і Чезену. Карло I (1368–1429) був капітан-генералом церкви, тобто папи, і навіть правив Міланом у 1406 р. Його молодший брат і правитель Фано Пандольфо III (+ 1427) у 1413 р. став капітан-генералом Венеції. Сіджізмондо Пандольфо Малатеста, прозваний Вовком Романьї, (1417–1468) відзначився у війнах Венеції проти турків. Його наступники Роберто (+ 1482) та Пандольфо IV Злий (1475–1534) теж були знаними кондотьєрами на службі у Венеції. Чезаре Борджіа у 1500 р. прогнав Малатеста з Ріміні і тоді Пандольфо IV продав права на ці володіння Венеції. Його син Сіджізмондо (1498–1553) довго пробував відібрати Ріміні від пап. Ще раніше Галеаццо Малатеста, який у 1438–1445 рр. володів Пезаро, продав його Алесандро Сфорца[26].

Відома в Романьї з 1323 р. лицарська родина Бентивольо після невдалих спроб у 1401 та 1420 р. утвердилася у **Болоньї**. Антон Галеаццо Бентивольо (1385–1435) став сеньйором Болоньї (1420–1435), але був вбитий за наказом папського легата. Його сину Аннібале (1413–1463) вдалося відновити сеньйорат Бентивольо (1438–1442). Син Аннібале – Санте (1424–1463) остаточно утвердився у цьому місті (1446–1463). Його брат Ерколе (1459–1507) став відомим кондотьєром. Син Санте – Джованні II (1443–1508), який успадкував батькові, у 1506 р. був прогнаний папою Юлієм II. Жителі Болоньї, втомлені від тиранії Бентивольо, не підтримали свого сюзерена. Аннібале II (1467–1540) повернув Болонью тільки на короткий термін у 1511–1512 рр. Бентивольо служили як кондотьєри Франції та іншим італійським правителям. Корнеліо I (1519–1585) у 1559 р. отримав від флорентійського герцога Козимо I синьорію Мальяно[27].

Родина лицарів з Савани Делла Ровере, які теж відзначалися як кондотьєри, спираючись на підтримку пап із свого роду, стали герцогами **Арче** (1472–1580) і **Соре** (з 1474), а пізніше успадкували як родина Монтефельтро – герцогство Урбіно (1508). У 1513 р. делла Ровере стали також сеньйорами Пезаро. Герцоги Арче і Соре Леонардо делла Ровере (1472–1475) та Джованні (1475–1501) зуміли утримати свої володіння, що допомогло пізніше їх наступникам зайняти досить міцні позиції у центральній Італії[28].

Виходець з родини лицарів з Фарнето біля Орвієто Алесандро Фарнезе, ставши папою Павлом III (1534–1549) надав своєму бастарду П'єр Луїджі (1503–1547) князівство Кастро, Рончільоне і Непі, а

[26] Див.: Tonini L. Storia della cittá di Rimini. Vol. 1–7. Rimini, 1848–1882; Yriarte Ch. Rimini. Étude sur les lettres et les arts á la cour des Malatesta. Paris, 1882; Idem. Un condottiere au XV-e siècle. Paris, 1882; Венедиктов А. И. Ренессанс в Римини. Москва, 1970; Franceschini G. F. Malatesta. Varese, 1973.

[27] Litta P. Famiglie celebri, Bentivoglio. Milano, 1834; Bonfà Sorbelli F. Il fondo storico delle „Porrettane" di Sabadino degli Arienti. Bologna, 1927; Fasoli G. I Bentivoglio. Firenze, 1936; Ady C. M. The Bentivoglio of Bologna. A Study in Despotism. Oxford, 1937; Antoneli A., Poli M. Il Palazzo dei Bentivoglio nelle fonti del tempo. Venezia, 2006.

[28] Див.: Mayneri C. C. I Lante Montefeltro Della Rovere. Milano, 1959; Scorza G. G. I della Rovere 1508–1631. Pesaro, 1981; Poggetto P. D., Montevecchi B. Allegrezze e preoccupazioni per Federico Ubaldo delle Rovere. Urbino, 2005; Montinaro G. Fra Urbino e Firenze. Politica e diplomata nei tramonto dei Della Rovere (1574–1631). Firenze, 2009.

з 1545 р. зробив його герцогом **П'янченци, Парми і Новаре**. Оттавіо Фарнезе вигідно одружився з Маргаритою, бастардом короля Іспанії і імператора Карла V, яка ɟтримала в управління Нідерланди. Їх син **Алесандро Фарнезе** (1547–1592) став одним з найвизначніших іспанських полководців. Герцогство П'янченци, Парми і Новаре Фарнезе утримували до 1731 р.[29]

Давня суперниця Флоренції морська **республіка Піза** (1085–1406), завойована флорентійцями у 1406 р., спробувала звільнитися від опіки, але цей злет у 1494–1509 рр. був коротким і Піза мусила капітулювати перед Флоренцією, змирившись з роллю сателіта[30].

Інша суперниця Флоренції **республіка Сієна** (1147–1555) протрималася трохи довше. У 1399–1404 рр. її довелося признати зверхність Мілану, але вона досить швидко повернула попеоедній статус, а у 1494–1509 рр. намагалася підтримати відродження Пізи. Пандольфо Петруччі (1497–1512) будучи *капітаном народу*, пробував утвердити свою родину як сеньйорів Сієни. Його наступники у 1524 р. були прогнані з Сієни. В ході Італійських війн Сієна у 1555 р. була здобута іспанськими військами. Відродити республіку не вдалося. У 1557 р. місто і *сієнське контадо* відійшло до флорентійського герцога Козимо I Медічі[31].

Сицилійське королівство, яке після знаменитої *Сицилійської вечірні* 21 березня 1282 р. відділилося від Неаполітанського королівства і за миром в Кальтабелоте 1302 р. було визнане за молодшою гілкою Арагонської династії, після смерті короля Мартина I (1392–1409), який не мав нащадків, відійшло до його батька короля Арагону. Останній, коронувавшись як король Сицилії Мартин II, фактично приєднав це королівство до Арагону[32]. З об'єднанням Арагону і Кастилії та появою Іспанії її володарі стали розглядати і Неаполітанське королівство як своє.

Анжуйська династія, яка утримала **Неаполітанське королівство**[33], за панування королев Джованни I (1343–1381) та Джованни II (1414–1435) довела його до межі існування. Коханці і фаворити королев

[29] Див.: Drei D. I Farnese grandezza e decadenza di una dinastia Italiana. Roma, 1954; Rocca E. N. I Farnese. Milano, 1969; Wecchio E. del. I Farnese. Roma, 1972; Casa Farnese. Caprarola, Roma, Piacenza, Parma. Milano, 1994.

[30] Див.: Benvenuti G. Le repubbliche marinare di Pisa. Pisa, 1962; Lodolini A. Le repubbliche dei mare. Roma, 1963; Bandi O. Breve storia di Pisa. Pisa, 1989.

[31] Див.: Fusai L. La storia di Siena dalle origini al 1559. Vol. 1. Siena, 1983; Ascheri M. Antica Legislazione della Republica di Siena. Siena, 1993; Douglas L. Storia Politica e Susiale della Repubblica si Siena. Betti, 2000.

[32] Королі Сицилії: Педро I (Педро III Арагонський, 1282–1285), Хайме (1285–1295), Федеріго II (1295–1337), Педро II (1337–1342), Людовик (1342–1355), Федеріго III (1355–1377), Марія (1377–1402), Мартин I (1390–1409, до 1402 р. як муж і співправитель Марії), Мартин II (1409–1410). Далі королі Арагону просто приєднали титул королів Сицилії.

[33] Неаполітанські королі: Карл I д'Анжу (1266–1285), Карл II (1285–1309), Роберт Мудрий (1309–1343), Джованна I (1343–1382), Карл III (1382–1386), Ласло (Владислав) (1386–1414), Джованна II (1414–1435), Людовик I (1382–1384), Людовик II (1384–1417), Людовик III (1417–1434), Рене Добрий (1434–1435, номінально до 1480), Альфонсо I д'Арагон (1435–1458), Фернандо I (1458–1494), Альфонсо II (1494–1495), Фернандо II (1495–1496), Федеріго (1496–1501), Фернандо III (1503–1516).

розпустили фінансові ресурси (довелося навіть продавати папі родове володіння Авіньйон та закласти банкірам корону). Вторгнення угорських військ Людовика Анжуйського, який мстив за смерть свого брата, і наступні переходи військ кондотьєрів, які підтримували чергових претендентів або ж обороняли Неаполь від них, вкрай розорили королівство і воно дісталося арагонському королю Альфонсо V, який залишив його своєму бастарду Фернандо I (1458–1496). Поступившись папі Пію II Беневентом і Терациною і склавши васальну присягу, у 1459 р. він добився визнання. Зменшивши податки містам, король отримав від них підтримку, але барони підтримали анжуйського претендента Жана Калабрійського. Після страшної поразки **при Сарно** (1460 р.) король повернувся в Неаполь тільки з 20 лицарями. Але колишній неаполітанський кондотьєр, а тепер міланський герцог Франческо Сфорца і папа підтримали Фернандо I. Вони найняли албанців Скандерберга і у 1462 р. претендент був розгромлений і король зміг розправитися з бунтівливими баронами. Але виснажене королівство у 1480 р. зіткнулося з новим ворогом – османськими турками, які здобули Отранто, перебивши при цьому більшу частину населення. Король гарячково шукав ресурси, проводив реформи судочинства, ліквідуючи залишки феодалізму і дбаючи про розвиток торгівлі і ремесла, він намагався створити постійну армію[34].

Такими були основні держави на італійських землях в період їх найбільшого економічного піднесення наприкінці XV – у першій половині XVI ст. Озброєння і організація військ цих держав відповідала найсучаснішим вимогам. Вони намагалися максимально зберегти і використати мобілізаційні можливості старої системи комплектації ополчень, але основу їх військ складали наймані професійні контингенти або ж кондотьєри. А утримання таких військ вимагало значних ресурсів, вичерпання яких приводило до неминучої поразки. Якраз італійські реалії, які народили систему кондотьєрів і продемонстрували всі вражливі сторони цієї системи[35].

Найсильнішим військом тогочасної Європи вважалися швейцарці. Швейцарці максимально використали технічні зміни в озброєнні піхоти. Алебарди різних конструкцій, вдосконалення яких продовжувалося, та

[34] Удальцов А. Д. История Италии XIII–XV веков. Москва, 1940; Амбрамсон М. Л. Сицилийское королевство как особый вариант государственной структуры в Западной Европе. *Средние века*. Вып. 57. Москва, 1994. С. 3–16; Его же. Этносы и власть в Сицилийском королевстве (XII–XIII вв.). *Традиции и новации в изучении западноевропейского феодализма*. Москва, 1995. С. 199–214; Линтнер В. Италия. История страны. Санкт-Петербург, 2007; *Войтович Л.* Неаполітанське королівство. *Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Medium aevum: Середні віки*. Львів, 2010. С. 315–318.

[35] Сказкин С. Д. Международные отношения в Европе в конце XV и первой половине XVI в. *Сказкин С.Д. Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в средние века*. Москва, 1981. С. 141–156; Оліярчук Т. Внутрішнє становище Італії в 1454 – 1494 рр. *Режим доступу*: http://ucu.edu.ua/files/2014/03/prohrama.-studentska-naukova-konferencija_medijevistychni-dialohy. –14.03.2014.pdf; Його ж. Соціально – економічне становище Італійських земель в 50 – х роках XV ст. *Режим доступу*: https://lvivmedievalclub.files.wordpress.com/2015/04/kintsevy_druk.pdf

довгі списи дозволяли їм успішно протистояти як лицарській кінноті так і спішеним лицарям чи іншій піхоті. Їх *їжаки* або *баталії* – квадрати 30–50 бійців по фронту і у глибину могли розвертатися у будь-яку сторону або ж тримати кругову оборону. Перші два ряди займали пікінери в доспіхах, виставивши 3-метрові піки: перша лінія на рівні бедра, друга – на рівні грудей. Третю шеренгу складали алебардисти, маючи змогу наносити рубаючі і колючі удари одночасно з першими двома шеренгами. Наступні дві шеренги знову займали пікінери, тримаючи свої 5,5–6-метрові піки зліва, щоб не заваджати першим двом шеренгам. Алебардисти шостої шеренги використовувалися тільки для підсилення та заміни третьої шеренги. Шеренги також при потребі мінялися місцями. При обороні часто перші три шеренги складали пікінери, при цьому перший ряд ставав на коліно, впираючи піки в землю. У будь-якому випадку, прорвавши ряд пікінерів, противник потрапляв під удар алебардистів. В центрі баталії крім командира, прапороносців, трубачів та барабанщиків, знаходилися і поранені воїни. *Баталія* могла атакувати навіть клином і легко змінювати конфігурацію бойового порядку. Але вона була вразлива від навісного вогню лучників, а також прямих обстрілів арбалетників і аркебузирів, тому доводилося постійно збільшувати число бійців, захищених доспіхами[36]. "*Вражаюча сила швейцарського воїнства спиралася на масову дію великих зімкнених колон, в яких кожен окремий солдат був сповнений впевненості у своїх силах, живлячись двістірічною традицією безперервних перемог. Охоплений воєнним духом весь народ давав можливість вести його в бій натовпом, а масові бойові порядки в свою чергу отримували перевагу над будь-якою індивідуальною відвагою старих професійних воїнів*"[37]. Швейцарська піхота, яка посилила своє озброєння *дворучними мечами*, з кінця XIV ст. стала бажаним найманим контигентом у європейських військах. У1373 р. міланські герцоги Вісконті започаткували найм швейцарської піхоти. Слідом за ними пішли французькі королі. У 1474 р. Людовик XI уклав угоду з швейцарцями, зобов'язавшись платити їм 20 тис. франків щорічно, за що вони повинні були при потребі

[36] Див.: Liebenau Theodor von. Die Schlacht bei Sempach. Bern, 1886; Schweizer A. Eine Studie zur Schlacht bei Sempach 9. Juli 1386. Basel, 1902; Kurz H. R. Schweizerschlachten. *Zweite, bearbeitete und erweiterte Auflage*. Bern, 1977. S. 165–171; Miller D., Embleton G. A. The Swiss at War. 1300–1500. London, 1979; Marchal G. P. Sempach 1386: von den Anfangen des Territorialstaates Luzern. *Beitrag zur Frühdeschichte des kantons Luzern, Helbing und Lichtenhahn*. Basel–Frankfurt am Main, 1986; Grosjean G. Die Schlacht: Wirkichkeit und Legende. *Der Achetrigeler. Chronik für das Ampt Laupen*. 1989. S. 1716–1721; Dalbrük H. Geschichte der Kriegskunst: das Mitteelalter. Hamburg, 2003; Hess M. Die Schlacht am Morgarten 1315. Ursachen von Folgen der Kriegerischen Auseinandersetzung zwischen Schwyz und Habsburg Anfang des 14. Jahrhunderts. *Militärgeschichte zum Anfassen*. Jgr. 11. Zürich–Bern, 2003. Nr. 15; Braun H. Das Laupenkrieg – eine Berner Efrolgsgeschichte. *Berns mutige Zeit*. Hrg. Von R. C. Schwinges. 2003. S. 524–528; Давыдов А. Г., Коробед И. К., Маслов А. К. Воинские традиции швейцарского средневековья: очерки исторического развития, вопросы реконструкции материальной культуры. Нижний Новгород, 2012; Michel A. Die Schlacht am Morgarnen. Geschichte und Mithos. Zürich, 2014.

[37] Дельбрук Г. История военного искусства в рамках политической истории. Т. 4. Лениград, 1930. С. 3.

поставляти йому озброєну піхоту з розрахунку місячної плати 4,5 гульдена на одного воїна і за кожен вихід в поле щонайменше тримісячну плату. Якби швейцарці потребували його допомоги проти Бургундії і він не зміг би її надати, то він мав платити компенсацію в розмірі 20 тис. рейнських гульденів щоквартально, не враховуючи згаданих річних платежів. Швейцарська піхота забезпечила королю Людовику XI перемогу над бургундським герцогом Карлом Сміливим у битвах при Грансоні (1476), Муртені (1476) і Нансі (1477).

Швейцарські зразки використав для реформування іспанської піхоти Гонсало Фернандес де Кордова (1453–1515) *великий капітан* королів Фердинанда і Ізабелли[38]. Об'єднана Іспанія, живлячись скарбами, які поступали з нововідкритих американських земель, і претендуючи на Неаполітанське королівство та інші території, готова була втрутитися у вир італійських суперечок.

Італійські землі переживали економічне піднесення, але запорукою останнього був мир, який тримався на хиткій рівновазі – компромісах між більшими державами, вірніше амбіціями їх еліт. Уже у 1493 р. папа **Олександр VI** (Родріго Борджія) разом з Венецією та Міланом організував Лігу Святого Марка, спрямовану проти Неаполітанського королівства. Неаполітанські королі разом з Флоренцією підтримували князів Орсіні (Лоренцо Медічі був одружений з Кларіче Орсіні). А Орсіні заваджали папі та його синові **Цезаре Борджія** (1475–1507), який з допомогою найманих військ як капітан-генерал церкви підпорядкував собі всю Папську область крім республіки Сан-Маріно і, титулуючись герцогом Романьї, намагався перетворити всю цю область у спадкове володіння династії Борджія. Хиткий баланс сил було порушено і війна вже висіла в повітрі.

Безпосереднім поштовхом послужила у 1494 р. смерть неаполітанського короля Фернандо I, претендентом на престол якого виступив король Франції **Карл VIII**, згадавши раптом про свої родинні зв'язки з Анжуйською династією. Його претензії підтримали папа Олександр VI та міланський герцог Лодовіко Моро (1452–1508), який сам не дуже впевнено зайняв у 1494 р. престол після передчасної смерті племінника Джан Галеаццо Сфорца[39].

Італійські війни виразно розпадаються на ряд періодів, кожен з яких можна розглядати як окрему війну, та коротких мирних проміжків між ними.

---

[38] Сказкин С. Д. Международные отношения в Европе в конце XV и первой половине XVI в. С. 151.

[39] Див.: Gurrieri O. I Borgia. Milano, 1953; Sacerdote G. Cesare Borgia. La sua vita, la sua famiglia, I suo tempi. Milano, 1950; Ferrara O. Il Papa Borgia. Milano, 1953; Fuzero C. Cesare Borgia. Milano, 1964; Idem. I Borgia. Milano, 1977; Frigeni M. Ludovico il Moro: un gentiluomo in nero. Milano, 1980; Calatano F. Ludovico il Moro. Dall'Oglio editore. Milano, 1985; Cloulas I. I Borgia. Roma, 1989; Bredford S. Cesare Borgia. His Life and Times. London, 2001; Monello G. Il Principe e il suo sicario. Cesare Borgia tolse dai mondo Astorre Manfredi. Con note sparse sopra la mente in untiranno. Cagliari, 2014.

Перша італійська війна (1494–1496) розпочалася з французького вторгнення. 2 вересня 1494 р. Карл VIII вступив у П'ємонт з 37-тисячним військом. Це була майже повністю професійна армія, яка складалася з 8 тис. швейцарських піхотинців (1600 аркебузирів, 2 тис. алебардистів та 4400 пікінерів[40]), 8 тис. гасконських піхотинців (2500 аркебузирів і 5500 пікінерів[41]), 6 тис. бретонських лучників, 6 тис. арбалетників, 200 шотландських піших латників, 2,5 тис. жандармів (кінних латників-лицарів, кожного з яких супроводжували збroєносець і 2 слуг), 3,5 тис. легкої панцерної кавалерії, озброєної луками і піками та 200 лицарів королівської гвардії. Ця армія мала 36 бронзових гармат і 100 кулеврин на колісних лафетах. Артилерію по Роні на плотах спустили до моря і на кораблях у супроводі військового флоту, який забезпечував просування армії, доставили до Італії. Бланка де Монферрат (1472–1512), мати-регентша юного Карла II (Карло Джованні Амадео) (23.06.1489–1496), герцога Савойї, князя П'ємонту, графа ді Аоста і Ніцца, короля Кіпру, Єрусалиму і Вірменії (1490–1496). пропустила французьке військо через свою територію. 23-тис. савойське військо приєдналося до французів, що збільшило сили Карла VIII до 60 тис.

Французький флот розгромив неаполітанський флот, посланий до Генуї, а дядько короля герцог **Людовик Орлеанський** (1462–1515) з 10-тисячним корпусом розгромив неаполітанський десант, висаджений в Раполо поблизу Генуї. Французи пройшли через територію Мілана, витіснили з Романьї загін посланий неаполітанським королем Альфонсом II. Карл VIII швидко зайняв Флоренцію, Лукку і Пізу. Його зустрічали збуджені натовпи. "Народ і свобода!". З Флоренції французи вимагали 120 тис. флоринів. Домініканський монах і поет Джіроламо Савонарола (1452–1498), який після Медічі фактично очолив правління республіки, просив милостиво віднестися до міста. Флоренція передала французам Пізу і Ліворно. Рим здався 20 грудня 1494 р., але папа не спішив надавати інвеституру на Неаполь. Карл VIII покинув Рим 28 січня 1495 р. Неаполітанське військо зайняло позицію біля Сан-Жермано. Карл VIII направив на Авілу сильну колону, щоби обійти цю позицію. Французи легко зайшли в тил неаполітанцям. Частина війська короля Альфонса II перейшла на французьку службу, а решта розбіглася. 22 лютого французький король без бою вступив до Неаполя.

Швидкий успіх французів отверезив італійських політиків, які відчули загрозу втрати свого становища. 31 березня 1495 р. була

[40] Венеціанський дипломат Мікеле Суріано про французьку армію у 1561 р.: "*Людовик XII заложив легіони з селян. Франциск I розширив цей почин. Він хотів створити з них армію в 40 чи 50 тисяч чоловік, щоби Франції не доводилося бути данницею швейцарців. Але всі ці заходи були знищені внаслідок тиску станів – Генеральних Штатів, на думку яких використання зброї повинно було залишатися привілегією шляхти*" (Tomaseo N. Relations des ambassadeurs venitiens sur les affaires de France au XVI-e siècle. T. 1. Paris, 1838. P. 495).

[41] За тим же венеційцем Мікеле Суріано: "*Що стосується піхоти, то кращими для неї вважаються гасконці, тому що вони найбільш стійкі і більше інших здатні виносити тяготи війни, тобто найближче підходять по якостям іспанських солдатів. Гасконців можна набрати всього 6 або 7 тисяч. Єителі інших провінцій, особливо прикордонних, які звикли до війни, могли би дати прекрасну і численну піхоту, якщо би їм дали відповідну муштру*" (Ibidem. S.495).

утворена Венеційська ліга, ініціатором якої виступив папа Олександр VI. У Лігу ввійшли Папська область, Венеція, Мілан і Неаполітанське королівство. Поспішив приєднатися до Ліги німецький король та імператор Максиміліан I. А у 1496 р. до Ліги долучилася і Англія.

Військо Карла VIII, розпорошене по італійських фортецях, боролося з новою страшною "воєнною" хворобою – сифілісом, який місцеві проститутки підхопили у іспанських солдатів неаполітанської армії. 20 травня 1495 р. всього з 10 тис. війська Карл VIII покинув Неаполь і рушив у Тоскану. У Флоренції він сповідався у Савонароли і той картав його за те, що він залишив папу на престолі і не очистив церкву від скверни[42].

Ліга тим часом зібрала досить численне військо до 30 тис., яке очолив досвідчений кондотьєр маркіз Мантуї **Франческо II Гонзага** (1466–1519). Військо союзників перегородило дорогу французам на р. Таро. Карл VIII міг скористатися своїм флотом або ж відступити назад під захист потужних неаполітанських фортець, але він вирішив прориватися[43].

Французи мали 970 жандармів, 200 лицарів королівської гвардії, 5780 піхотинців (в т. ч. 2500 швейцарців та 200 шотландців) та кавалерійську формацію (близько 3 тис.) кондотьєра **Джан Джакомо Трівульціо** (1440–1518) і 28 польових гармат. Військо союзників було збірним: Венеція прислала 4550 осіб: 2800 кінних латників, 800 стратіотів (легка кавалерія з греків, албанців, хорватів і сербів), 800 кінних арбалетників і 150 кінних лучників; Мілан – 1500 осіб; інші – менші контигенти. Більше було піхоти: арбалетників, лучників, пікінерів, алебардистів і павез'єрів, але союзники уступали французам у числі аркебузирів та в артилерії. Загальна чисельність союзників була трохи більшою за чисельність французів.

Битва відбулася при **Форново** у 15 км від Парми 6 липня 1495 р. Війська були розділені р. Таро. Армія Ліги, яка розгорнулася на правому березі, була розділена на 5 корпусів. Авангард (700 піхотинців і 3 тис. легкої кавалерії) очолював сам Франческо Гонзага. Табір захищали генуезці, очолені Карло де Мелітою. У французів було три з'єднання. Авангард (Д.Трівульцо): 3000 вершників, підсилених 200 арбалетниками. Друга формація 1750 солдат (в т. ч. 600 жандармів і 100 шотландських королівських стрільців), Ар'єргард 1400 солдат (в т. ч. 300 жандармів, 100 шотландських стрільців). Король вирішив переправитись біля м. Форново і атакувати італійців.

За порадою дядька Франческо Гонзаги Родольфа армію Ліги розгорнули у 9 ліній. На лівому фланзі граф Каяццо (400 міланських латників і 2 тис. піхотинців) мав відволікати авангард французів, в той час як італійський центр (492 латники і 600 кінних арбалетників)

[42] Сказкин С. Д. Международные отношения в Европе в конце XV и первой половине XVI в. С. 161.

[43] Ле Руа Ладюри Э. История Франции. Королевская Франция. От Людовика XI до Генриха IV. Москва, 2004. С. 101–102; Сказкин С. Д. Международные отношения в Европе в конце XV и первой половине XVI в. С. 156–161.

повинні були переправитися і атакувати французький центр. З флангу Каяццо підтримували 180 болонських вершників Джованні Бентивольо. Атаку центру міг підтримати резерв (487 вершників). На лівому фланзі – еліта венеційської армії (352 латники). Між центром і лівим флангом розмістився загін піхотинців. У резерві для удару залишалося 600 стратіотів, 200 легких кавалеристів і 600 кінних арбалетників.

Італійці першими нанесли фланговий удар. Король змушений був висилати підкріплення. Італійці не витримали і відступили, але основне завдання виконали: центр і авангард були роз'єднані. Стратіоти, які втратили двох командирів, розбіглися і почали грабувати обоз. Тим часом граф Каяццо переправився і атакував авангард, але був зупинений швейцарцями і вернувся на вихідні позиції. Атака міланців та німецьких найманців також була відкинута швейцарцями.

Франческо Гонзага планував фронтальний удар кавалерії підтриманої кінними арбалетниками одночасно у центрі та на лівому фланзі. Але нічний дощ і підняття рівня ріки зірвали несподіваний ефект цієї атаки. Французи зуміли перебудувати бойові порядки і зустріти противника, який при переправі змістився трохи вліво, єдиним строєм та вогнем з аркебуз. Тим не менше на лівому фланзі італійці все ж прорвали стрій противника. Французи відповіли ударом по правому флангу, який очолив король. Загинув Родольфо Гонзага. Франческо Гонзага не витримав удару. Французи не брали полонених, італійське військо почало втрачати дисципліну, крім арбалетників, які продовжували вражати противника. Італійська піхота, яка переправилася за кінницею, теж почала втікати.

В цей момент граф Каяццо раптово напав на короля, який з Антуаном де Амбузом ледве уникнув полону, завдяки хоробрості обох. Пішов дощ, рівень води ще піднявся. Французька артилерія, яка впродовж битви працюваа надзвичайно ефективно змовкла. Французи виграли битву, хоча й залишилися без обозу. Італійці втратили біля 2 тис., французи – біля 1200 осіб. Це була одна з перших польових битв, яка довела ефективність застосування польової артилерії[44].

7 липня було укладено перемир'я і Карл покинув Італію. У 1496 р. гарнізони фортець та Неаполь (призначений віце-королем герцог Монпас'є помер від чуми) здалися і граф д'Обіньї вивів рештки блискучого війська з Італії. Пізніше Вольтер жартував, що французи у цій війні дуже швидко здобули мало не всю Італію і Неаполь та сифіліс. Італія та Неаполь були так само швидко втрачені, але сифіліс залишився.

Друга Італійська війна (1499–1504). Папа Олександр VI продовжував вважати французів сприятливою силою для реалізації планів клану Борджіа. Герцог Орлеанський, ставши королем Людовиком XII, згадав про родинні зв'язки з мілагськими Вісконті: він був внуком Валентини

[44] Див.: Nicolle D. Fornovo 1495: france's Bloody Fighting Retreat. Oxford, 1996; Arcangeli L. Gian Giacomo Trivulzio marchese di Vigevano у шд governo francise nello tato di Milano (1499–1518). *Chittolini G. Vigevano e i territori circostanti alla fine del Medioevo.* Milano, 1997; Rendina C. I capitani di Ventura. Roma, 2004.

Вісконті (1371–1408) і правнуком герцога Джан Галеаццо І. Венеція, побоюючись посилення у Мілані Лодовіко Моро, встала на його сторону. Флоренція, папа і імператор заявили про нейтралітет, фактично теж підтримуючи французів. Цезаре Борджія став французьким герцогом Валентинуа. Юний савойський герцог Карл II помер у замку Монкальєрі після падіння з ліжка[45]. Його двоюрідний дід Філіп II (4.02.1438–7.11.1497), ставши герцогом (1496–1497), встиг тільки одружити сина Філіберта II на сестрі Карла II Іоланті Луїзі (1487–1499). Філіберт II (10.04.1480–10.09.1504), ставши герцогом (1497–1504), поспішив укріпити союз з імперією, одружившись вдруге з Маргаритою, єдиною дочкою імператора Максиміліана та Марії Бургундської. Але король Карл VIII був його двоюрідним братом і Савойя залишалася союзницею Франції, хоча й не такою активною.

У липні 1499 р. французький король Людовик XII вторгнувся у Італію. 14 вересня 1499 р. був здобутий Мілан і за 20 днів зайняте все герцогство. Лодовіко Моро втік в Тироль, де імператор Максиміліан I допоміг йому набрати невелике військо швейцарців. Жорстокість французького кондотьєра Джан Джакомо Трівульціо тим часом підняла ломбардців. У 1500 р. Лодовіко Моро повернувся в Мілан, який не зміг утримати Трівульціо. Французи знову вторгнулися у Міланське герцогство. Швейцарська піхота зазнала розгрому **під Новарою**. За вільний прохід швейцарці видали Лодовіко Моро французам. Герцог був вивезений у Францію і ув'язнений у замку Лош, де і помер у 1508 р. Людовик XII проголосив себе міланським герцогом. За Трентською угодою 13 жовтня 1501 р. імператор Максиміліан I визнав французькі завоювання у Північній Італії.

11 листопада 1501 р. у Гренаді Людовик XII уклав угоду з Фердинандом Католиком про розділення Неаполітанського королівства між Францією та Іспанією. Французи відразу ж вторгнулися в неаполітанські володіння, а іспанці висадили десант у Калабрії. Король Федеріго II був взятий у полон. Французи захопили Абруцці і Кампанію. Цезаре Борджія тим часом опанував Романью і Урбіно та розпочав війну з Флоренцією. Флорентійський хроніст Франческо Гвічардіні (1483–1540) відзначив його жорстокість при здобутті одного з міст: переможець наказав видати йому 40 самих красивих дівчат, багато з них покінчили життя самогубством[46].

Але союзники швидко пересварилися. Іспанський король Фердинанд Католик претендував на титул короля Неаполя і Сицилії, які колись належали до арагонської династії. Реформована за швейцарськими зразками іспанська піхота була більше насичена аркебузирами, чию ефективність продемонструвала перемога іспанців над французами при **Черіньйоле** 8 квітня 1503 р. Фактично після цієї битви більша частина Неаполітанського королівства перейшла до іспанців.

[45] Dezobry L.C., Bachelet T. Dictionnaire de Biographie et d'Histoire. Paris, 1863.
[46] Guicciardini F. Histoire d'Italie. Paris, 1838. P. 211.

У наступній великій битві при **Гарільяно** 3 грудня 1503 р. знову переміг іспанський полководець **Гонсало де Кордова**. Французьке військо чисельністю 27 тис. піхоти та 3600 кінноти очолював досвідчений кондотьєр мантуанський маркграф Франческо II Гонзага, до якого приєднався маркіз Салуццо Лодовіко II (1475–1503). Гонсало де Кордова стояв за р. Гарільяно з 9 тис. піхоти та 2 тис. кавалерії. Французи навели міст. Після невдалих спроб його зруйнувати, іспанці відійшли у сильно укріплений табір по дорозі на Неаполь, прикритий болотами. Обережний Франческо Гонзага, прикрив свій міст тот-де-поном і 50 днів очікував відступу іспанців. До останніх тим часом підійшли підкріплення, а кондотьєр **Бартоломео д'Альвіано** (1455–1515), який до того служив папі, потім князям Орсіні та Франції, привів кінноту з армії Чезаре Борджіа. Тоді Гонсало де Кордова рішився вдарити на противника. Вночі 2 грудня іспанці навели міст трохи вище французького, перейшли ріку і раптово атакували противника, залишивши проти французького тот-де-пону тільки невеликий підрозділ під командуванням Дієго Гарсіа де Парадес. Заскочені зненацька французькі аванпости були знищені. Через відсутність Франческо Гонзаго командування прийняв на себе маркіз Лодовіко II. Він наказав Іву д'Алегро з кіннотою затримати противника, а сам почав відступати до Гаети. Але іспанці відкинули Ива д'Алегро, а тим часом Дієго Гарсіа де Парадес оволодів тот-де-поном, прикритим артилерійською батареєю, спровокувавши французів вийти з укріплень і зав'язати рукопашну бійку. Відновивши міст, він ввірвався у французький табір. Гонсало де Кордова, продовжуючи наступати легкою кавалерією по фронту, послав Просперо Колонна обійти правий фланг противника, щоби відрізати його від Гаети. Знаменитий французький лицар **П'єр Терраль де Баярд** (1473–20.04.1524), удостоєний посмертно прізвиська "лицаря без страху і докору", з кількома жандармами зумів дещо затримати просування іспанців, захищаючи міст на одній з дрібних річок по дорозі до Гаети. Але послана маркізом Лодовіко II кіннота, щоб завади маневру Проспера Колонни, розвалила стрій власної піхоти і, обганяючи іспанців, втекла до Гаети. Оточена піхота була знищена або розсіяна. Артилерія і обози дісталися переможцям[47].

Гаета, яку обороняв маркіз Лодовіко II, здалася 1 січня 1504 р. Гонсало де Кордова зайняв Фонді та інші фортеці. Рештки французів евакуювалися у Ломбардію. Мир, укладений у Блуа 31 січня 1504 р., був черговим компромісом. Неаполь і Сицилія відходили до Іспанії, Франція зберігала Мілан та Геную. Значні міланські володіння у Ломбардії, а також ряд портів в Апулії відходили до Венеції. Чезаре Борджія зберігав за собою завойовані території у Романьї[48].

[47] Tafiłowski P. Wojny włoskie 1494–1556. Zabrze, 2007. S. 56–57; Paoletti C. A Military History of Italy. Westport, 2008. P. 11; Mallett M., Show C. The Italian War, 1494–1559: War, State and Society in Early Modern Europe. New York, 2012. P. 65–67.

[48] *Losada J.C.* Batallas Decisivas de la Historia de España. Madrid, 2006; *Марков М.* История конницы. Кн. 2. От вооружения огнестрельным оружием до Фридриха Великого. Москва, 2007. С. 26–32; *Mallett M., Shaw C.* The Italian Wars: 1494–1559. P. 67–68.

Мир протримався недовго. Наступним етапом Італійських війн стала **Війна Камбрейської ліги** (1508–1516). Скориставшись падінням клану Борджіа, Венеція почала захоплювати колишні володіння Чезаре Борджіа. Проти відразу ж виступили папа Юлій II (Джуліано делла Ровере) і Флоренція[49]. Папа дуже швидко організував ворогів Венеції у коаліційний союз, угоду про який було підписано 10 грудня 1508 р. у Камбре. До Камбрейської ліги ввійшли папа Юлій II, німецький король і імператор Максиміліан I, король Франції і герцог Мілану Людовик XII, король Іспанії, Сицилії і Неаполя Фердинанд Католик, а також герцоги Феррари та Савойї, маркіз Мантуї та інші дрібні італійські володарі. Союзники вирішили розділити італійські володіння Венеції. До імператора мали відійти Фріуль і Тревізо, до Людовика XII – колишні міланські володіння Кремона, Брешія, Бергамо і Крема, папа мав дістати Фаенцу, Ріміні і Равенну, а Фердинанд Католик – апулійські порти. В останній момент папа, побоюючись розширення володінь іноземних монархів, розкрив ці плани Венеції, обіцяючи не вступати до Ліги за умови добровільної віддачі Венецією ленів у Романьї. Венеція відмовилася. Тоді папа заявив венеційському дипомату Пізані: *"Я низведу Венецію на становище рибацького селища"*. На що Пізані гордо відповів: *"Якщо Ви, святий отче, не будете розумним, то ми низведемо Вас на становище сільського священика"*[50].

Калейдоскоп подій, які швидко змінювали одна одну, розвернув усе у іншу сторону. Людовик XII першим оголосив війну Венеції у січні 1509 р., а 27 квітня 1509 р. папа оголосив венеційців ворогами церкви. У травні 1509 р. венеційська армія була розбита **при Аньяделло.** Французи пішли далі до Пескари, Кремони та інших міст. З іншої сторонни йшов імператор. Венеція поспішила віддали міста в Романьї папі, а апулійські порти Фердинандові Католику. Іспанський король відразу ж вийшов з Ліги. Імператор не зміг взяти Падую і, не отримавши допомоги, вернув назад в Німеччину. Папа ж зняв відлучення з Венеції, найняв 15 тис. швейцарців і повністю змінив вектори своєї політики. Тепер він взявся за об'єднання центральної Італії, вирішивши для початку захопити герцогство Феррару. Йому заваджали французи і він почав організовувати вигнання цих *варварів* з Італії.

Весною 1510 р. французи вирішили покінчити з Венецією. Смерть командуючого венеційським військом Пітільяно поставила республіку у скрутне становище. Вона змушена була поставити на чолі своїх військ **Андреа Грітті** (1455–1538), успішного дипломата, але не полководця. Франко-німецько-феррарське військо, очолене маршалом **Шарлем д'Амбоїс де Шамоном** (1469–1511), зайняло Монтан'яну і з півночі підійшло до Віченци. Грітті відвів війська до Венеції. Віченца впала 24 травня 1510 р. Близько тисячі жителів сховалися у великій печері на

[49] Флоренція у 1507 р. під тиском Ніколо Макіавеллі набрала 5 тис. рекрутів, розбитих на 30 підрозділів. Капітан по охороні кондато і дістретто мав загін з 30 кінних стрільців і 50 піхотинців (Сказкин С. Д. Международные отношения в Европе в конце XV и первой половине XVI в. С. 154).

[50] Сказкин С. Д. Итальянские войны. С. 162.

горі Монте-Веріко. Французи знайшли втікачів, а коли ті відмовилися вийти, розпалили вогонь біля входу, а потім обібрали мертвих. Мародери були покарані у французькому таборі, однак чутки про цю жахливу розправу облетіли всю Італію. Венеція найняла кондотьєра **Лучо Мальвіцці** з Болоньї і, з'єднавшись з папським військом, вибила французів з Генуї. 17 серпня 1510 р. папсько-венеційські війська здобули Модену. Папа признав неаполітанським королем Фернандо III і зайняв Болонью. Швидкий марш маршала де Шамона застав його зненацька, але підхід неаполітанської допомоги і дезінформація власної розвідки не дозволили французькому командуючому скористатися своїми перевагами. Після відступу французів папа відразу ж відлучив Шарля де Шамона від церкви. Зимою 1511 р. папські війська здобули замок Мірандолу. Важко хворий французький маршал не зміг їм завадити.

По смерті Шарля де Шамона командування французькою армією перейшло до старого кондотьєра маршала **Джан Джакомо Трівульціо.** При наближенні його війська Болонья повстала, підбурена недолугим правлінням кардинала Алідозі. Останній втік, не повідомивши папського капітан-генерала Франческо Марія делла Ровере герцога Урбіно. 23 травня 1511 р. маршал Трівульціо з тріумфом вступив у Болонью. Наступним кроком стало повернення Мірандоли. Французи зайнялися організацією церковного собору, на якому збиралися розглянути зловживання папи. Останньому не залишалося нічого, як приступити до організації антифранцузького союзу – Священної ліги 4 жовтня 1511 р., куди ввійшли крім папи і Венеції ще й Іспанія та Англія (з 17 листопада 1511 р.). Імператор хитався, але теж зайняв антифранцузьку позицію.

Людовик XII призначив командуючим свого племінника **Гастона де Фуа** (1489–1512), герцога де Немур, графа д'Етамп і віконта де Нарбонн, який проявив себе блискучим полководцем. Він змусив союзників зняти облогу Болоньї, розбив венеційців **при Вероні** і приступом взяв Брешію, віддавши її своєму війську на три дні, після чого довелося підбирати близько 15 тис. трупів. Військами ліги командував віце-король Неаполя іспанський полководець **Рамон Фолк де Кардона-і-Англесола** (1467–1522). Гастон де Немур зустрівся з союзниками **при Равенні** 11 квітня 1512 р., наніс їм поразку, але загинув під час переслідування противника[51].

Імператор підписав мир з Венецією, яка найняла швейцарців і витіснила французів з Мілану. Новий папа Лев X (Джованні Медічі) намагався добитися компромісу. Венеція теж уклала мир з Францією. Лев X тим часом привернув на свою сторону Іспанію та Англію. Французи знову зайняли Мілан, але були розбиті **при Новарі**. Маршали Трівульціо і Ла Тремуйль відійшли за Альпи, бо швейцарці обложили Діжон, а Генріх VIII у червні 1513 р. висадився у Кале. Англійці

[51] Hennin M. Les monuments de l'histoire de France. Vol. 7 (1483–1515). Paris, 1862. P. 348; Oman C. History of Art of War: The Middle Ages from the Fourth to the Fourteenth Century. London, 1898. P. 134–138, 144; Taylor F. L. The art of war in Italy, 1494-1529. Cambridge, 1921. P. 182–185, 206–207; Arnold T. F. The Renaissance at War. London, 2001. P. 166.

перемогли **при Гінгаті**, але **Луї де Ла Тремуйль** (1460–1525) витіснив швейцарців з Бургундії. За таких умов у 1514 р. Людовик XII уклав мир з Іспанією та Англією.

Його наступник Франціск I вирішив продовжити боротьбу. Через Аржантьєр і Женевр він обійшов швейцарські застави і з 30-тисячною армією з'явився у П'ємонті. На шляху до Мілану біля Віллафраннки 12 серпня 1515 р. французи оточили загін міланської кавалерії і взяли його в полон разом з командиром знаменитим пізніше кондотьєром **Просперо Колонна** (1452–1523). Довідавшись про це, швейцарське військо, яке найняв герцог Максиміліано Сфорца, відновившись на престолі, відступило до Мілану. Король Франціск I став табором при **Мариньяно**, очікуючи підходу союзних венеціанських військ. У нього було бл. 37 тис. піхоти, 1700 кавалеристів і до70 гармат. Швейцарська піхота (бл. 22 тис.) і 200 міланських кавалеристів після довгих вагань вирішили нанести першими досить ризикований удар, враховуючи, що французькі позиції прикривалися артилерією. Швейцарцями командували капітани Марко Рюст з Цюріха та Вернер Стейнер з Зуга. 13 вересня 1515 р. швейцарці атакували зімкненими рядами пікінерів. Їм вдалося навіть захопити кілька гармат. Але удар французьких жандармів, очолених самим Франціском I, заставив їх відступити. Ландскнехти вирівняли позицію, а артилерія наносила великі втрати швейцарцям при повторних атаках. Одночасно їх фланги постійно контратакували жандарми маршала Луї де Ла Тремуйля. Битву на оповитому димом полі зупинили тільки сутінки. Вночі швейцарські капітани вирішили продовжити битву. Король перегрупував свою піхоту. Центр французів залишився під командуванням маршала Трівульціо, лівий фланг очолив коннетабль **Шарль де Бурбон** (1490–1527), а правий – герцог д'Алансон. Рештки кавалерії з маршалом де Ла Тремуйлем склали резерв. Швейцарці атакували, незважаючи на втрати та постійні удари де Ла Тремуйля. Їм вдалося майже розбити правий фланг французького війська, але вчасно підійшов кондотьєр **Бартоломео д'Альвіано** (1455–1515) із союзним венеційським загоном. 300 венеційських кавалеристів, які вдарили в тил швейцарцям, вирішили долю битви. Через дві години рештки швейцарців відступили до Мілану. Французи втратили 5–6 тис., в т. ч. і сина маршала – Шарля де Ла Тремуйля (1485–1515), швейцарці – 9–10 тис., ще більше було поранених, які вернулися до Мілану. Битва при Мариньяно ще раз продемонструвала безсилля швейцарської піхоти перед артилерією і вогнепальною зброєю[52].

4 жовтня 1515 р. король Франціск I урочисто вступив у Мілан. Герцог Максиміліано Сфорца здався. 11 грудня 1515 р. король зустрівся з

[52] *Spont A.* Marignan et l'organisation sous François I. – Paris, 1899; *Usteri E.* Marignano. Die Schicksaisjahre 1515/1516 im Blickfeld der historischen Quellen. – Zürich, 1974; *Schaufeiberger W.* Marignano. Strukturelle Grenzen eidgenössischer Militärmacht zwischen Mittelalter und Neuzeit. –Frauenfeld, 1993; *Fournet J.-L., Zancari J.-C.* Les Guerris d'Italie: Das batailles pour l'Europe (1494–1559). – Paris, 2003; *Dudier Le Fur.* Marignan: 13–14 septembre 1515. – Paris, 2004; *Tafiłowski P.* Wojny włoskie 1494–1552. – Zabrze, 2007; Ле Руа Ладюри. Королевская Франция. От Людовика IX до Генриха IV. – Москва, 2009; *Somm M.* Marignano. Die Geschichte einer Niederlage. – Bern, 2015.

папою у Болоньї. Папа відмовився від Парми і П'яченци та повернув герцогу Феррари – Реджо і Модену. У серпні 1516 р. було укладено франко-іспанський мир. Обидві сторони взаємно визнали захоплення Мілану та Неаполя. Максиміліан I теж повернув Венеції всі захоплення і відмовся від претензій за домовленостями у Камбре взамін за виплату компенсації. Зі швейцарцями було укладено мир у Фрібургу 29 листопада 1516 р., який давав французькому королю право набирати найманців у швейцарських кантонах за 700 тис. екю[53].

Перша війна Франціска I з Карлом V (1521–1526). Суперництво в боротьбі за імператорський престол між Франціском I, який готовий був заплатити три мільйони флоринів курфюрстам за своє обрання[54], і іспанським королем Карлом V Габсбургом, який взяв величезний кредит у банкірів Фуггерів, завершилося на користь Габсбургів. Карл V 23 жовтня 1520 р. став імператором, який об'єднав під своєю владою німецькі землі, Іспанію з Неаполем, Сицилією та американськими колоніями, а також Нідерланди і Брабант. Така ситуація загострила стосунки між Валуа і Габсбургами. Посередництво англійського короля Генріха VIII у 1520–1522 рр. не дало жодних результатів. Поки йшли перемовини французи підтримали вторгнення протестантів на землі Карла V. Імператор тим часом домовився з папою і пообіцяв Медічі повернути Парму і П'яченцу, а Мілан – Сфорца. У 1521 р. розпочалися воєнні дії. Імперське військо, очолене князем Генріхом Нассау, обложило Турне і Мез'єр, який оборонив безстрашний П'єр Терраль де Баярд з 1 тис. оборонців. За чотири дні в стіни Мез'єра було випущено 4 тис. ядер[55].

Обидві армії зустрілися 22 жовтня 1521 р. **біля Валанс'єна.** Король Франціск I не послухав поради коннетабля Шарля де Бурбона і дав можливість відступити імператору Карлу V. Французькі полководці **Гільом Гуф'є (1488–1525)** та **Клод де Гіз (1496–1550)** обложили і здобули ключову фортецю в гирлі р. Бідасоа на іспано-французькому кордоні Фуентеррібу.

28 листопада 1521 р. Карл V уклав угоду з англійським королем Генріхом VIII та папою проти Франціска I. Намісник Мілану **Оде де Фуа (1485–1528)** під натиском військ кондотьєра **Просперо Колонна** залишив Мілан і відступив за Адду. Тут до нього підійшло підкріплення

[53] Hennin M. Les monuments de l'histoire de France. Vol. 7 (1483–1515). Paris, 1862. P. 348; Oman C. History of Art of War: The Middle Ages from the Fourth to the Fourteenth Century. London, 1898. P. 134–138, 144; Taylor F. L. The art of war in Italy, 1494–1529. Cambridge, 1921. P. 182–185, 206–207; Rowland J. A summer outing in 1570: religion and economics in the papal war with Ferrara. *Viator*. Vol. 18. 1987. P. 347–359; Shaw Ch. Julius II: The Warrior Pope. Oxford, 1993; Arnold T. F. The Renaissance at War. London, 2001. P. 166; Kamen H. Empire: How Spain Became a World Power, 1492–1763. New York, 2003; Diehl C. La Repubblica di Venezia. Roma, 2004; Норвич Д. История Венецианской республики. Москва, 2009; Mallett M. E., Hale J. R. The Military Organisation of a Renaissance State: Venece C. 1400 do 1617. Cambridge, 2006; Marocchi M. I Gonzaga a Lonato 1509–1515. Brescia, 2010.

[54] Migner M. Rivalité de François I-er et de Char'es-Quint. V. 1. Paris, 1875. P. 158.

[55] Сказкин С. Д. Международные отношения в Европе в конце XV и первой половине XVI в. С. 154.

швейцарців. Брак коштів для оплати найманців змусив французького полководця атакувати імперське військо, шо привело до **битви при Бікоку** (27 квітня 1522 р.).

Просперо Колонна розташувався з своїм військом у парку манору Бікока при дорозі до Мілану на північ від міста. Вздовж дороги пролягала глибока канава, через яку був перекинений міст до південної частини парку. Вздовж північної межі йшла заглиблена грунтова дорога, яку Колонна наказав ще більш поглибити, насипавши з південної сторони вал, на кількох виступаючих платформах якого була розміщена артилерія, яка могла обстрілювати весь простір на північ від парку і значну частину дороги. На всю ширину парку у тісних бойових порядках розмістилися чотири шеренги іспанських аркебузирів **Фернандо д'Авалоса маркіза ді Пескара** (1489–1525), за ними іспанські пікінери та німецькі ландскнехти **Георга фон Фрундсберга** (1473–1528). Імперська кавалерія знаходилася у резерві в глибині парку, а один підрозділ охороняв місток.

Оде де Фуа послав у розвідку кавалерійський підрозділ з 400 вершників, який доповів про складність рельєфу місцевості для маневру. Колонна негайно вислав естафету до Мілану і герцог Франческо II Сфорца до ранку привів 6400 міланців, які розмістилися у парку.

Вранці т. з. "чорні роти" (кінні аркебузири) кондотьєра **Джованні Медічі делле Банде Нере** (1498–1526) кілька разів промчали повз аванпости Просперо Колонна і, таким чином, утрамбували грунт. Далі дві колони швейцарської піхоти чисельністю 4–7 тис. кожна у супроводі французької артилерії під загальним командуванням **Анн де Монморансі** (1492–1567) рушили на позиції Колонни. За ними розгорнулася друга лінія з французької та швейцарської піхоти та жандармів, а далі у третій лінії – венеційське військо під командуванням **Франческо Марія I делла Ровере** герцога Урбіно. Основна частина французької кавалерії під командуванням **Тома де Фуа-Лескен** пішла в обхід парку, сподіваючись через місток вийти в тил противника.

Швейцарці не захотіли чекати закінчення розвертання французької артилерії і рушили в атаку, незважаючи на гарматний вогонь іспанців. Дійшовши до заглибленої дороги вони раптом побачили, що довжина їх пік не досягала гребеня валу, їх спроби подолати вал зустріли залпи іспанських аркебузирів. Ті, кому вдалося таки продертися, потрапляли під удар ландскнехтів. Після півтори години безуспішного штурму, втративши біля 3 тис. осіб, в їх числі 22 капітанів і обох командирів колон, швейцарці відступили.

400 кавалеристів Тома де Фуа-Лескен пробилися через місток, але назустріч їм виступила імперська кавалерія під командуванням **Антоніо де Лейва** (1480–1536), а в обхід герцог Максиміліано II Сфорца повів своїх міланців. Французи повернули коней і частина з них зуміла пробитися до своїх. Оде де Фуа почав відступ, прикриваючись "чорними ротами". Колонна не дав команди до загальної атаки, зважаючи на

чисельну перевагу противника, а легку кавалерію, підтриману аркебузирами, відбив кондотьєр Джованні Медічі[56].

Швейцарці збентежені страшними втратами 30 квітня 1522 р. покинули французьке військо. Без піхоти Оде де Фуа не ризикнув продовжувати кампанію і відступив до Кремони, звідки, залишивши командування на Тома де Фуа-Лескена, виїхав до короля у Ліон. Колонна і д'Авалос обложили Геную і 30 травня 1521 р. здобули місто.

15 червня 1522 р. Карл V уклав Віндзорську угоду з англійським королем Генріхом VIII за якою обидві сторони зобов'язувалися виставити по 40 тис. війська для вторгнення у Францію. Франциск I тим часом затіяв тяжбу з родичем коннетаблем Франції Шарлем де Бурбоном, претендуючи на більшу частину його володінь. Ображений **Шарль де Бурбон** (1490–1527), добрий полководець, втік з Франції і перейшов на службу до Карла V. 29 липня 1523 р. Андреа Грітті, тепер уже як новий дож Венеції, підписав Вормську угоду, за якою Венеція вийшла з війни і Франція залишилася сама наодинці з противниками. Оде де Фуа оборонив Байонну перед іспанським військом, але Карл V повернув Фуентеррібу. Англійці висадили у Кале 18 вересня 1523 р. десантну армію, очолену герцогом Саффолком, який дійшов аж на кілька миль від Парижа, але, не дочекавшись підходу іспанських військ, 30 жовтня повернув назад. У жовтні 1523 р. 18 тис. Гійома Гуф'є дійшли до Новари, де він отримав підкріплення з 15–16 тис. швейцарців. Просперо Колонна (1452–1523)[57] з 9-тисячами відійшов до Мілану. Але французи не ризикнули продовжувати наступ.

28 грудня 1523 р. померлого Колонну замінив **Шарль де Ланнуа** (1487–1527). Він отримав підкріплення у 15 тис. ландскнехтів з Шарлем де Бурбоном. Обидва французи повели іспанців та німців проти французів, які мусили відступати. Під час розгрому на р. Сезія загинув безстрашний Баярд. Французи відсупили за Альпи, а д'Авалос і Шарль де Бурбон вторгнулися у Прованс. У 1524 р. було обложено Марсель.

Король Франциск I у жовтні 1524 р. з 40-тисячною армією знову вторгнувся у італійські землі. Де Ланнуа з 16 тис. відступив від Мілану у Лоді. Маршал Ла Тремуйль ввійшов у Мілан і почав облогу Павії. Спроба деблокади привела до знаменитої **битви при Павії** (24 лютого 1525 р.), де іспанські аркебузири остаточно похоронили славу швейцарської піхоти.

Французький король Франциск I з 26 тис. піхоти та 7 тис. кавалерії при сильному артилерійському парку (53 гармати) облягав Павію. Довідавшись про підхід союзної армії генерала **Фернандо д'Авалоса маркіза ді Пескара** (1489–1525) чисельністю бл. 23–25 тис. (насправді союзники мали 2,5 тис. латників, 17 тис. пікінерів і 3 тис. аркебузирів),

[56] Oman Ch. A History of the Art of War in the Sixteenth Century. London, 1937. P. 174–186; Taylor F. L. The Art of War in Italy, 1494–1529. Westport, 1973. P. 51–58; Arfaioli M. The Black Bands of Giovanni: Infantry and Diplomacy During the Italian Wars (1526–1528). Pisa, 2005. P. 10–11.

[57] Просперо Колонна запровадив у іспанській армії нову організаційну структуру – *коронелію* (бригаду) у складі 15 рот загальною чисельністю 2900 солдатів. Дві *коронелії* складали *баталію*, яка залишалася найвищим з'єднанням у іспанській армії до 1534 р.

король зосередив основну частину свого війська у парку Мірабелло північніше Павії. Парк було обнесено стіною. Французький обоз розташувався в центрі парку навколо мисливського замку. Одна частина війська займала позиції біля східної стіни. Король з латниками та артилерією знаходився у північно-західній частині парку. Зовні парку на схід від Павії в районі П'яти абатств розгорнулася швейцарська піхота, очолена маршалом **Анн де Монморансі** (1492–1567). Ще 5,5 тис. французів розташувалися на захід і південь від міста, продовжуючи його блокаду.

Генерал ді Пескара мусив прориватися до Павії з обозом припасів і грошей, бо комендант генерал Антоніо де Лейва (1480–1536) ледве стримував своїх найманців від бунту. Було домовлено, що сигналом для атаки будуть три холості постріли з гармати з певним інтервалом. Іспанський полководець послав саперів під командуванням капітана Салцедона до західної стіни парку, імітуючи атаки на фронт французького табору. Сапери вночі зуміли влаштувати пролом у стіні шириною до 60 м про який противник до ранку так і не здогадався. Через цей пролом у парк пройшли основні сили союзників, очолені кузеном полководця **Альфонсо Альваресом д'Акіно маркізом дель Васто** (1502–1546). Ці ударні сили складали 3 тис. аркебузирів, 3 тис. пікінерів і 300 кавалеристів. За ними рухався сам маркіз ді Пескара з 2 тис. латників і 2 тис. німецьких ландскнехтів, фланги якого прикривали фландрський генерал **Шарль де Ланнуа** (1487–1527) та колишній конетабль Франції принц **Шарль де Бурбон** (1490–1527), кожен з 300 жандармами.

Битва розпочалася зустрічною сутичкою маркіза дель Васто з французьким загоном Карла Тірчеліна. Союзники встигли провести в парк артилерійську батарею з 16 гармат, частину кавалерії та піхоти. Тірчелін негайно повідомив короля і загін швейцарців біля східної стіни. Швейцарці, очолені Флорансом, атакували іспанців, захопили батарею, але через відсутність гармашів не змогли її використати. Тим часом гарнізон Павії генерала де Лейве, отримавши сигнал, вийшов з Павії і відрізав швейцарців де Монморансі. Аркебузири маркіза дель Васто зайняли мисливський замок і французький обоз. З проходом у парк німецьких ландскнехтів Георга фон Фрундсберга (1473–1528) між ними і швейцарцями Флоранса зав'язалася жорстока битва. В цей час король, зібравши цвіт французького лицарства, легко відкинув іспанську кавалерію і вийшов на галявину до мисливського замку. І тут його кавалерія, яка перекрила можливість вогню французькій артилерії, сама потрапила під вбивчий вогонь іспанських аркебузирів. Особливо страждали коні, іноді кулі з близької відстані вражали двох вершників. Розгром довершили ландскнехти фон Фрундсберга, який маючи чисельну перевагу над швейцарцями, перекинув на допомогу частину своїх підрозділів. Король Франціск I здався де Ланнуа, переможець маркіз де Пескара отримав кілька ран у сутичці з королівськими жандармами, від яких невдовзі помер. В цій атаці 3 тис. іспанських аркебузирів розгромили 8 тис. французів. Маркіз ді Пескара втратив близь-

ко 500 осіб, втрати французів склали за різними оцінками 10–12 тис., більшість з них загинули від куль аркебузирів[58].

Франціск I пробув у полоні до січня 1526 р. За Мадрідською угодою 14 січня 1526 р. французький король мусив відмовитись від італійських володінь, Фландрії, Артуа і Бургундії[59].

Війна Коньякської ліги (1526–1530) і **Друга війна Франціска I з Карлом V** (1527–1529). Звільнившись з іспанського полону, Франціск I зайнявся організацією антигабсбурзької коаліції. У 1526 р. йому вдалося сформувати коаліцію, яка отримала назву Коньякської (від м. Коньяк у графстві Пуату). До цієї ліги ввійшли Франція, папа Климент VII (Джуліо Медічі), Флоренція, Венеція і Мілан. Приєднався також з своїм флотом генуезький адмірал **Андреа Доріа** (1466–1560). 30 квітня 1527 р. у Вестмінстері було укладено угоду з Англією, яка теж приєдналася до Ліги. Французько-венеційська армія здобула Лоді, але далі не пішла, бо найманці Карла V легко здобули Мілан і обложили герцога Франческо Сфорца у Кастелло Сфорческо, змусивши капітулювати. Климент VII мав проблеми у Римі, який захопили князі Колонна. Їх вдалося вибити, але папа не зміг допомогти своїм союзникам. Іспанські та німецькі найманці Карла V, не отримуючи платні, 20 березня 1527 р. з'єдналися біля П'яченци і рушили на Рим, сподіваючись компенсувати свої втрати великою здобиччю. Армію очолювали відомі кондотьєри Шарль де Бурбон та Георг фон Фрундсберг, серед капітанів були принц **Філібер де Шамон-Арле** (1502–1530), Фабріціо Марамальдо, Луїджі Гонзага та інші. Папу на цей раз відволік бунт проти Медічі у Флоренції. Оборону Риму очолив Ренцо да Чері у розпорядженні якого була тілька швейцарська гвардія папи і 5 тис. ополченців. Різноетнічне військо найманців почало облогу Риму 6 травня 1527 р. На початку штурму Шарль де Бурбон отримав смертельну рану. Розуміючи, що йому не вижити, він попросив зберегти його смерть в таємниці до кінця штурму. Найманців очолив Філібер де Шамон-Арле. Рим було здобуто і нещадно розграбовано. Папа сховався у замку св. Ангела, але мусив здатися і виплатити величезну контрибуцію 400 тис. дукатів, а також відмовитися від претензій на Парму, П'яченцу і Модену.

У 1528 р. французьке військо з Оде де Фуа та Педро Наварро з Генуї на кораблях Андреа Доріа добралося до Неаполя і розпочало

[58] Ullrich F. L'Art de La Guerre. Paris, 1941. P. 86–102; Childs J. Warfare in the Seventeeth Century. London, 2002. P. 74–80; Losada J. C. Batalias Decisivas de la Historia de España. Madrid, 2006. P. 186–194; Batista G. J. España Estratĕgica. Guerra y Diolomacia en la Historia de España. Madrid, 2007. P. 230; Марков М. И. История конницы. Кн. 2. Москва, 2007. С. 24–26; Tafilowski P. Wojny włoskie 1494–1559. Zabrze, 2007. P. 64–66; Mallet M., Show C. The Italian Wars 1494–1559. Harlow, 2012. P. 54–61.

[59] Migner M. Rivalité de François I-er et de Char'es-Quint. V. 1. Paris, 1875. P. 158; Аранеев А. Опыт истории развития стратегии и тактики наемных и постоянных армий новых государств. Вып. 1. Москва, 1902; Hackett F. Francis the First. New York, 1937; Bert H. Weapons and Warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, Technology and Tactics. Baltimor, 1997; Blockmans W. Emperor Charles V, 1500–1558. New York, 2002; Arfaioli M. The Black Band of Giovanni: Infantry and Diplomacy During the Italian Wars (1526–1528). Pisa, 2005; Black J. Dynasty Forged by Fire. *The Quarterly Journal of Militart History*. Fol. 18. 2006. Nr. 8. P. 34–43.

облогу. З півночі до міста підійшов Лотрек, якому вдалося звільнити Рим від найманців. Але іспанці здобули перемогу **при Ландріано.** 28 травня 1528 р. по смерті Уго де Могнада капітан-генералом і губернатором Неаполя став Філібер де Шамон-Арле. Андреа Доріа перейшов на сторону іспанців і французи мусили капітулювати у Савоні (червень 1529 р.). Король Франціск I знову мусив відходити з італійських земель.

Але турецька загроза (османи, здобувши у 1521 р. Белград, у 1522 р. о. Родос, і знищивши угорську армію під Мохачем у серпні 1526 р., зайшли в імперські землі до самого Відня, який обложили у вересні 1529 р.) не дозволили Карлу V завершити розгром противників. Він поспішив укласти Барселонський мир з папою (29 червня 1529 р.) і мир у Камбре з Франціском I (3 серпня 1529 р.). Мир у Камбре підтвердив основні умови Мадрідського миру 1526 р. Карл V відмовився від претензій на Бургундію, а Франціск I – від прав сюзерена на Фландрію і Артуа. Угоду назвали "Дамським миром" через участь у переговорах Луїзи Савойської та тітки імператора Маргарити Бургундської.

Виконуючи умови Барселонського миру іспанський полководець Філібер де Шамон-Арле рушив проти Флоренції. Лідер повстанців Франческо Ферручі (1489–1530), який з флорентійським військом приєднався до Лотрека під час походу на Неаполь, дав 3 серпня 1530 р. битву **при Гавінані.** У цій битві загинули обидва полководці, але професійна іспанська армія святкувала перемогу. Через 10 днів Флоренція капітулювала і Алесандро Медічі повернувся у місто як самодержавний герцог і розправився з вождями бунту. Іспанські війська відійшли до Неаполя, віце-королем якого був призначений племінник Просперо Колонна кардинал Помпео Колонна (1479–1532)[60].

Третя війна Франціска I з Карлом V (1535–1538). Щоб продовжувати боротьбу з Карлом V Франціск I готовий був піти на союз з найбільшою загрозою для християнської Європи. У 1533 р. турецьке посольство прибуло у Францію, була укладена знаменита угода про режим капітуляції, яка відкривала французьким купцям турецькі ринки, а рівночасно розпочала довголітній політичний союз Франції і Туреччини. Знаменитий пірат **Хайр ед-дін Барбароса** (1475–1546), султан Алжиру (1525–1533), визнавши владу турецького султана став капудан-пашою (головнокомандуючим турецьким флотом), зберігши за собою Алжир в ранзі бейлербея. Весь піратський флот тепер зосередився проти іспанського судноплавства у Середземному морі. 25 липня 1535 р. іспанська армія при підтримці генуезького флоту Андреа Доріа висадилася в Тунісі. 20 тис. полонених християн отримали свободу.

Третя війна Франціска I з Карлом V (1535–1538). Щоб продовжувати боротьбу з Карлом V Франціск I готовий був піти на союз з найбільшою загрозою для християнської Європи. У 1533 р. турецьке

[60] Knecht R. J. Francis I. Cambridge, 1984; Hibbert Ch. Florence: The Biography of a City. New York, 1993; Gut P. L'Italie de la Penaissance á l'Unitè, XVI-e – XIX-e siècle. Paris, 2001; Sallmann J.-M. Gèopolitique du XV-e siècle, 1490–1618. Paris, 2003.

посольство прибуло у Францію, була укладена знаменита угода про режим капітуляції, яка відкривала французьким купцям турецькі ринки, а рівночасно розпочала довголітній політичний союз Франції і Туреччини. Знаменитий пірат **Хайр ед-дін Барбароса** (1475–1546), султан Алжиру (1525–1533), визнавши владу турецького султана став капудан-пашою (головнокомандуючим турецьким флотом), зберігши за собою Алжир в ранзі бейлербея. Весь піратський флот тепер зосередився проти іспанського судноплавства у Середземному морі. 25 липня 1535 р. іспанська армія при підтримці генуезького флоту Андреа Дорія висадилася в Тунісі. 20 тис. полонених християн отримали свободу.

По смерті Франческо II Сфорца у 1535 р. іспанці зайняли Мілан. Пізніше у 1540 р. імператор віддав Мілан сину інфанту Філіпу. Французький агент Гійом Пеліс'є вмовляв Венецію вийти з Антитурецької ліги. Весною 1536 р. Франціск I захопив П'ємонт. У відповіль Карл V вторгнувся у Прованс, французи відійшли. Голод і епідемії зупинили воєнні дії. Обидва противники Карл V з Франціском I зустрілися у Ег-Морте, переговори завершилися підписанням у Толедо 1 лютого 1539 р. перемир'я на 10 років. Французи дозволили Карлу V пройти через територію Франції для придушення бунту у Генті.

Четверта війна Франціска I з Карлом V (1542–1544). Карл V використав це перемир'я для війни з Хайр ед-діном Барбаросою. Незважаючи на поради досвідченого адмірала Андреа Доріа він висадив у 1541 р. 36-тисячну армію в Алжирі. У складі цієї експедиції брав участь і завойовник Мексіки **Фернандо Кортес** (1485–1547). Експедиція закінчилася провалом. Рештки армії врятував флот Андреа Доріа. Французький король Франціск I негайно використав невдачу старого противника і 12 липня 1542 р. його військо здобуло фортецю Перпіньян на франко-іспанському кордоні. У 1543 р. Карл V розбив французького союзника герцога Клеве і приєднав до Нідерландів Гельдерн і Зютфен. Хайр ед-дін Барбароса з французами (де Лагард) обложили Ніццу. Зиму 1543 р. турецький капудан-паша провів у Тулоні, фактично перервавши іспанське судноплавство. Результатом була продажа 14 тис. полонених християн. Бойові дії були перенесені до Італії, де у квітні 1544 р. герцог д'Енгієнн здобув перемогу **при Черизолі**. Карл V знову домовився з Англією. Англійці обложили Булонь. Імперське військо рушило на Париж. Черговий компромісний мир було укладено в Крепі. Старший син короля повинен був одружитися з інфантою і отримати Мілан, або з дочкою Фердінанда Австрійського і отримати Нідерланди. Король ще раз відмовлявся від Фландрії і Артуа, а імператор від Бургундії. За угодою в Ердре (1546) англійський король Генріх VIII віддавав Булонь за умови виплати йому протягом 8 років 800 тис. екю. Франція відмовлялася від підтримки Шотландії. Після того як анлійський флот потерпів поразку **при Гернсі**, англійці віддали Булонь у 1550 р. за 400 тис. екю, які були виплачені до цього часу[61].

[61] *Bradford E.* The Sultan's Admiral: The life of Barbarossa. – London, 1968; *Idem*. Chaireddin Barbarossa – Der Korsar des Sultans. – München, 1976; *Wolf J. B.* The Barbary coast: Algiers under the

Остання Італійська війна (1551–1559). Франція знову використала проблеми Карла V з протестантськими князями імперії, зокрема війну проти Шмалькальденського союзу (1546). Лідер протестантів Моріц Саксонський уклав угоду з французьким королем Генріхом II. Французький король також уклав нову союзну угоду з турецьким султаном Сулейманом Кануні. Турки посилили війну на морі. 8 вересня 1550 р. адмірал Андреа Доріа оволодів м. Махдіа у Тунісі. У відповідь у 1551 р. турки обложили Тріполі.

У 1552 р. Генріх II атакував імперію на Рейні, зайнявши територію єпископств Мец, Туль і Верден. 10 тис. військо герцога Гіза витримало у Меці в жовтні–листопаді 1552 р. облогу 60 тис. іспанського війська, очоленого знаменитим пізніше герцогом **Альба Фернандо Альварес де Толедо (1507–1588).** Турки у 1552 р. послали на побережжя Калабрії флот з більше ніж 100 галер. Розбивши А. Доріа біля о. Панца, вони взяли Реджо-ді-Калабрія, а у 1553 р. вторгнулися на Корсіку. В Італії проти французького союзника республіки Сієни виступила Флоренція. Після розгрому при Маргіана (1554) Сієна здалася, не отримавши французької допомоги (1555).

У 1556 р. герцог Альба зайняв Ананьї – літню резиденцію папи. Франсуа Гіз перейшов Альпи лише на початку 1557 р. і у березні вступив у Рим. Тим часом у серпні 1557 р. іспанський король Філіп II з савойським герцогом Емануїлом Філібертом розбив **при Сен-Кантені** французів, взявши в полон 4 тис. з конетаблем Монморансі[62].

Одружившись з англійською королевою Марією, Філіп II підштовхнув до війни Англію. У 1558 р. шотландська королева Марія Стюарт вийшла за Генріха II. Французи здобули Кале і вторгнулися у Нідерланди. Але в обох сторін закінчилися гроші і не було за утримувати війська і воювати далі[63]. Като-Камбрезійський мир завершив Італійські війни[64]. 12 березня 1559 р. Генріх II уклав мир з англійською королевою Єлизаветою I. Французи утримували за собою Кале на 8 років і мали його повернути після виплати 500 тис. екю. Виплата не була здійснена і Кале назавжди залишилося Франції. 3 квітня 1559 р. було укладено мир між Генріхом II та Філіпом II, який зафіксував генемонію Габсбургів. Франція віддавала Тіонвіль, частину Люксембургу, Марієнбург, Івуа, Дамвільє, Монмеді, частину Артуа і Шароле, зберігаючи за собою на рейнському кордоні тільки єпископства Мец,

Turks: 1500 to 1830. – New York, 1979; *Belachemi J.-L.* Nous, les trères Barberousse, corsaires et rois d'Alger. – Paris, 1984; *Bono S.* Corsari nei Meditarraneo. – Perugia, 1993; *Heers J.* Les Barbaresques. –Paris, 2001; *Feijoo R.* Corsarios berberiscos. – Barselona, 2003; *Graziani A.-M.* Andrea Doria. – Paris, 2008; *Lowry H. W.* Lingering Questions Regarding the Lineage, Life and Death of Barbaros // Frontiers of the Ottoman Imagination. Studies in Honour of Rhoads Murphey / Red. Marios Hadjianastasis. – Leiden, 2015. – P. 185–212.

62 Bruslé J.-C. de Demonpleinchamp. L'Histoire d'Emmanuel Philibert duc de Savoie Gouverneur general de la Belgique. Amsterdam, 1692; Moriondo K. Testa di ferro, vita di Emanuele Filiberto di Savola. Milano, 1981.

63 Сказкин С. Д. Итальянские войны. С. 174–175.

64 Romier L. Les guerres d'Henri II et la traité du Cateau-Cambrésis (1554–1559). *Mélanges d'archéjlogie et d'histoire*. T. 30. 1910. P. 3–50.

Туль і Верден. Савойському герцогу повертали Савойю і П'ємонт[65], але за Францією залишалося маркграфство Салуццо. Іспанія зберігала Франш-Конте, Неаполітанське і Сицилійське королівства та Міланське герцогство. Корсіка поверталася Генуї. Фактично всі дрібні італійські держави окрім Венеції та Савойї переходили під іспанський протекторат. Мир скріплювали шлюби іспанського короля Філіпа II з Єлизаветою Валуа, дочкою французького короля Генріха II, та савойського герцога Емануїла Філіберта з Маргаритою, сестрою Генріха II[66].

Італійські війни завершили черпговий важливий етап еволюції військового мистецтва і знаменували повне торжество вогнепальної зброї та перехід до професійних найманих армій.

[65] З 1536 р. французький король Франціск I використовував Савойське герцогство, яке у 1504– 1553 рр. належало його дядькові Карлу III (10.10.1486 – 17.08.1553) як плацдарм для італійських воєн, а сам герцог Карл III як союзник імператора фактично перебував у вигнанні (Morby J. E. Dynastien der Welt. Zürich, 1991. S. 154; Buch von Vilker R. Die grosen Familien Italiens. Stuttgart, 1992. S. 490). Еммануїл Філіберт (8.07.1528 – 30.08.1580), який успадкував Савойське герцогство (1553–1580), з 1545 р. перебував на службі у іспанській армії. У 1556 р. він став командуючим нідерландською армією і розбив французів при Сен Кантені (1557), що прискорило мир у Като-Камбрезі (1559) за яким він отримав назад своє герцогство.

[66] Catalano F. Dall'equilibro alla arigi italiana dei Rinascimento. *Storia d'Italiana. Dalla arisi della libertà agli alboni dell'illuminismo*. Cura di F. Calatano, G. Sasso, V. de Caprerlis, G. Quazzo. Vol. 2. Torino, 1962; Pieri P. Il Rinascimento e la crisi militare Italieno. Torino, 1970; Vivanti C. La storia politica e sociale. Dall'avvento delle signorie all'Italia spagnola. *Storia d'Italia. Dalla caduta dell'Impero Romano al secondo XVIII.* Cura di R.Romano, C.Vovanti. Vol. 2. Torino, 1974; Setton K. M. The Papacy and Levant (1204–1571). London, 1984; Kamen H. Felipe de España. *Siglo XXI de España Editores*. Madrid, 1997. P. 232–249; De Cadenas y Vicent V. Caminos y derroteros que recarrió el emperador Carlos V: noticias fundamentales para su historia. Madrid, 1999; Knecht P. J. The rise and fail of Renaissance France, 1483–1610. New York, 2001. P. 135–155; Бродель Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II. Москва, 2002; Robertson W. Histori of the Reign of Charles the Fifth. New York, 2004; Gamrath H. Farnese: pomp, power and politics in Renaissance Italy. London, 2007.

ВойтовичЛеонтій.ІТАЛІЙСЬКІВІЙНИКІНЦЯXV–XVICTOЛІТТЯ–ВАЖЛИВИЙ ЕТАП ЕВОЛЮЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ СПРАВИ.

Стаття присвячена Італійським війнам, які тривали з незначними перервами протягом 1494–1559 рр., втягнувши окрім всіх італійських держав, Францію, Іспанію та Священну Римську імперію. Протягом цього періоду в численних битвах і кампаніях остаточно відійшли залишки старих феодальних армій і завершився перехід до професійних найманих армій. Також завершилася гегемонія швейцарської піхоти і її щільних бойових порядків, які не витримували вогню аркебузирів та артилерії. Італійські війни знаменували повне торжество вогнепальної зброї, яка виграла конкуренцію з арбалетами та довгими англійськими луками.

Ключові слова: Італійські війни, швейцарська піхота, іспанська піхота, артилерія, аркебузири.

Leontiy Voitovych. ITALIAN WARS OF END OF 15–15 ЩА CENTURY – IMPORTANT STAGE OF EVOLUTION OF MILITARY BUSINESS.

The article is sanctified to Italian wars that lasted with insegnificant interruptions during 1494–1559, pulling in except all Italian states, France, SpAIN AND Sacred Roman empire. During this period in numerous battles and campaigns finally bets and pieces of old feudal armies stepped back and passing came to an end to the professional hired armies. Also hegemony of the Swiss infantry came to an end and her dense battle-orders that did not maintain the fire of arkebuzires and artilery. Italian wars signified the complete triumph of shooting-iron that won a competition with arbalests and long english meadows.

Keywords: Italian wars, Swiss infantry, Spanish infantry, artillery, arkebuzires.